

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin 111

**Oktober/Octobre 2006
Jaargang/Année 55**

Redacteur

Apr. G. Gilijs

Inhoud - sommaire

G. Gilijs	Verslag Medemblik	1
G. Gilijs	Compte rendu Medemblik	4
Chr. De Backer	Apothekers te Mechelen	7
L. De Causemaecker	Het verband tussen Margaretha Van Oostenrijk en Maria Magdalena met de zalfpot	18
G. Gilijs	Gaasbeek	23
C. Desmidt	De Herentalse vijzelgieter Frans Claes	31
Boekbespreking		44
Mededelingen		49

VERSLAG CONGRES MEDEMBLIK (NL)

op 6 en 7 mei 2006

Apr. Guy Gilijs

Het zonovergoten Noord Nederlandse stadje Medemblik ontving de veertig deelnemers aan het voorjaarscongres met honderden wimpels aan de masten van de plezierboten in haar pittoreske haven.

De sfeer van het elkaar terugzien was hartelijk, de aangename kennismaking met tal van nieuwe gezichten was een opsteker voor de organisatoren Annette Bierman en Hugo van der Meer.

Het programma van dit week-end was afwisselend en tegelijk innoverend met duidelijke power-point presentaties bij de lezingen en zuivere beelden via cd-rom en beamer op een groot scherm. De Kring maakte nu ook gebruik van de modernste technologie om de aandacht van de toehoorder hoog te houden bij soms moeilijke voordrachten en de duidelijkheid van het fotomateriaal te optimaliseren dank zij gescande prenten. Met veel dank aan de hulpvaardige "specialisten" onder onze leden.

Na een woordje van welkom beet Annette Bierman de spits af om ons "*de indeling van de Materia Medica door Friedrich Hoffmann*" duidelijk te maken. De initiële vraag is: wat is het geneesmiddel, waarvoor dient het en waarom werkt het? Zij gaf ons een overzicht van de indelingen naar het fysiologisch concept van de tijd doorheen de eeuwen. De humoraalleer volgens Galenus, het geneesmiddelenarsenaal van Dioscorides en de uitbreiding ervan na de ontdekking van Amerika, de introductie van de chemische filosofie ten tijde van Paracelsus passeerden de revue. Vervolgens besprak ze de mechanisering van het wereldbeeld (beweging van deeltjes) in de tijd van Descartes en het ontdekken van de bloedsomloop door Harvey, die leidden naar de scheikundige iatrochemie. Hoffmann tenslotte publiceerde zijn werk "*Medicinae Rationalis Systematica*" in drie volumes tussen 1718 en 1724, volgens het principe van de iatrofysica: de deeltjes in de drie lichaamsvloeistoffen (bloed, lymfe, zenuwspiritus) in beweging houden of ze op gang brengen. De geneesmiddelen zouden inwerken op de vloeistoffen of op de vaste deeltjes. Tenslotte nog een woordje over de beroemde "*liquor anodynus mineralis*" dat dank zij Valerius Cordus bestond sinds 1540, maar wegens de "Hoffmann druppels" (ether/alcohol) tot in 1959 in officiële farmacopees was opgenomen.

Dr. Wicherink hield dan "*een praatje voor de thee*". Hij belichtte de figuur van "theedokter" Cornelis Dekker uit Alkmaar, beter gekend onder zijn naam Cornelius Bontekoe (°1640). Geboren uit een familie van melkslijters (vandaar de naam) werkte hij zich op tot arts en later tot chirurgijn, met een uitgesproken afkeer van aderlaten en een minachting voor apothekers. In zijn "Tractaat van het Excellenste Kruid Thee" raadde hij kruidenthee aan tegen alle kwalen. Liefst zeer sterke en bittere thee, zonder suiker. Koud water en puur water noemde hij "*dangereus*". Wegens de herhaalde ruzies met collega's verhuisde hij naar Duitsland waar hij succes kende en er overleed.

De pauze met koffie, thee of een welgekomen frisdrank scherpste de aandacht weer aan om te kunnen genieten van prachtige beelden over "*mijn farmaceutische collectie, een uit de hand gelopen hobby*" van collega Boersma. Met een gesmaakte uitleg over de collectiestukken en het verwerven ervan besloten we deze boeiende namiddag.

Het prachtige lenteweer en de idyllische omgeving lokte iedereen naar buiten om op een terrasje te genieten van een frisse slok, om nadien verder te praten bij een uitstekend en uitgebreid diner.

Als eerste sprekers op zondagochtend hadden mevrouw van der Meer-Fischer en prof. Beukers samen het onderwerp "*De plant in Japan*" gekozen. Eerste spreker besprak het gebruik van bloemen in Japan tijdens een Ikebana demonstratie van mevrouw van der Meer-Fischer: de kunstige manier van bloemschikken van levende bloemen. Ze vertelde ons intussen over de Japanse feestdagen met de bijhorende bloemen: nieuwjaar op 1/1 met een schikking van bamboe, den en prunus; meisjesdag op 3/3 met roze perzikbloesem of abrikoos en het gele koolzaad; jongensdag op 5/5 met iris, het sterrenfeest op 7/7 en tenslotte op 9/9 het "Moon Viewing Festival" met een schikking van kronkelhazelaar en witte chrysant.

Zwaarder op de hand was het aansluitend verhaal van prof. Beukers over de "Materia Medica" van de Chinese/Japanse kruiden. Alles begon met boeken over tuinbouw, materia medica en planten te gebruiken bij hongersnood. Vervolgens het ontstaan van het Taoïsme met een kennis van medicinale therapie van plant, dier en mineralen, maar waar de natuur zijn gang moest gaan (dus een zekere wanorde). Men geloofde in een indeling van de kruiden volgens drie graden: de hoogste was niet giftig en gaf lang leven, de middelste was matig giftig en gaf herstel, de laagste tenslotte was giftig en diende als geneesmiddel tegen ziektes.

Dan gaf hij een classificatie van de gebruikte bloemen in Ikebana en hun karakteristieken, met als voorbeeld de perzik. Eerst een organoleptische benadering, de indicaties en het gebruik als

geneesmiddel, vervolgens symbolisch met als theoretische grondslag een demonologische farmacologie en een magische correspondentie.

Aan de hand van tabellen verklaarde hij de vijf fasen, zijnde vijf elementen: hout, vuur, aarde, metaal en water, die geen constante zijn maar een cyclus en die ook onderling in beweging zijn. Er stond ook een systematische correspondentie met een ingewikkeld systeem van wisselwerking (zoals in de accupunctuur). Ook de planten kregen een koppeling, een affiniteit met een orgaan. Er ontstond een "farmacologie van de systematische correspondentie": er moet een balans gevonden worden door de praktische kennis te koppelen aan de theoretische kennis (dus een zekere orde).

Na de hoognodige verfrissing gaf G. Gilijs een "*beschrijving van een reeks Italiaanse apothekerspotten uit de keramiekverzameling van het kasteel van Gaasbeek*". Aan de hand van beelden beschreef hij een twaalfstal polychrome Italiaanse apothekerspotten die onopvallend staan opgesteld tussen de keramiekverzameling van gravin Visconti. Om deze prachtige faïence uit de 16^e en 17^e eeuw uit de donkere vergetelheid te halen had de spreker ze verder bestudeerd en de gebruikte benamingen in de cartouches ontcijferd.

De voormiddag werd afgesloten met het tonen van enkele beelden van hospitalen en apotheken tijdens een recente reis van Ghislain Vercruysse naar Myanmar en Barcelona.

Iedereen genoot van de uitgebreide lunch, waarna de organisatoren twee excursies aanboden: een rit met de stoomtrein van Medemblik naar Hoorn of een bezoek aan het Bakkersmuseum in Medemblik. Wijzelf beleefden met een uitgebreide groep de treinreis doorheen een prachtige natuur onder een azuurblauwe lucht en genoten van een kalme reis langs tulpenvelden, windmolens, oude stationnetjes en ouderwetse overwegen.

Voorwaar een prachtig gevarieerd week-end, gezellig en leerrijk. Hoeft het nog gezegd dat de afwezigen ongelijk hadden?

Compte-rendu de la réunion de printemps à Medemblik (P.B.) les 6 et 7 mai 2006

G.Gillias, G. Vercruysse

Medemblik, petite ville de Hollande du Nord, inondée de soleil, accueille les 40 participants à cette réunion par le claquement de centaines de pavots hissés aux mats de bateaux de plaisance amarrés dans le port pittoresque. L'ambiance des retrouvailles était cordiale, la présence de nouvelles figures un encouragement aux organisateurs Annette Bierman et Hugo van der Meer.

Le programme du week-end était varié et innovant par la présentation efficace par power-point présentant de bonnes images par cd.rom et beamer sur grand écran. Le Cercle faisait usage des technologies les plus récentes pour intéresser les participants aux communications parfois ardues et optimiser le matériel photographique en images digitales. Grand merci aux « spécialistes » parmi nos membres dévoués.

Après l'introduction par le président, A.Bierman attaqua avec son brio habituel et fort clairement « *La classification de la Matière Médicale par Friedrich Hoffman* ».

La question de base est : qu'est ce un médicament, à quoi sert il, comment agit-il ?

Elle effectua un large panorama à travers les siècles des classifications suivant les concepts physiologiques du temps. A commencer par la doctrine des humeurs suivant Galien, l'arsenal médicinal de Dioscoride, son extension après la découverte des Amériques, l'introduction de la chimie philosophique au temps de Paracelse. Suivit le mécanisme de l'univers (mouvements des particules) au temps de Descartes et la découverte de la circulation sanguine par Harvey qui menèrent à l'iatrochimie.

Hoffmann publia son ouvrage « *Medicinae Rationalis Systematica* » en trois volumes entre 1718 et 1724 suivant les principes de l'iatrophysique : maintenir en mouvement ou faire mouvoir les particules des trois fluides corporels (sang, lymphe, esprit nervin). Les médicaments agiraient sur les humeurs ou sur les particules. Enfin un mot sur la célèbre « liquor anodynus mineralis » existant depuis 1540 grâce à Valerius Cordus et reprise jusqu'en 1959 dans les pharmacopées officielles sous le nom de gouttes d'Hoffmann (éther/alcool).

Le Dr. Wicherinck tint une « *conversation autour du thé* ». Il présenta le personnage de Cornelis Dekker d'Alkmaar, « docteur tisane », plus connu sous le nom de Cornelius Bontekoe (°1640). Né dans une famille de marchands de lait (de là le nom de bontekoe, vache pie), il étudia la médecine et la chirurgie en ayant horreur des saignées et des apothicaires. Dans son ouvrage « *traité de l'excellent thé* » il conseille le thé pour tous les maux, de préférence très concentré et amer, sans sucre. Il considérait comme dangereuse l'eau pure et froide. Suite aux incessantes disputes avec ses confrères il déménagea en Allemagne, eut du succès et mourut.

Après la pause, café, thé ou boisson fraîche, l'attention s'est concentrée sur les images du confrère Boersma : « *Ma collection pharmaceutique, un hobby sans frein* ». La description plaisante de la collection et de son acquisition clôturait cette après-midi captivante. Le temps printanier et la situation idyllique attirèrent tout le monde dehors pour apprécier une boisson fraîche sur les terrasses et les conversations continuèrent au cours de l'excellent dîner

Les premiers orateurs du dimanche matin, madame van der Meer-Fischer et le professeur Beukers avaient fait choix d'un sujet commun : « *La plante au Japon* ».

Madame van der Meer décrivit l'emploi des fleurs tout en faisant une démonstration d'ikebana, composition d'art floral japonais avec plantes vivantes. Elle raconta les jours fériés reliés aux fleurs : au 1/1, jour de l'an, composition de bambou, pin et prunus ; le 3/3 jour des filles : fleurs de pêcher ou d'abricot et colza, iris pour les garçons ; la fête des étoiles le 7/7 et le 9/9 Moon viewing festival, assemblage de noisetier frisé et de chrysanthème blanc.

Plus docte était la description de la Matière médicale sino-japonaise du professeur Beukers. Les livres les plus anciens parlaient de jardinage, remèdes et plantes comestibles en cas de famine. Ensuite le taoïsme apporta une connaissance des propriétés médicinales du règne végétal, animal et minéral, néanmoins il fallait que la nature fasse son œuvre (donc un certain désordre). On croyait en une classification des espèces médicinales à trois degrés : le premier non toxique donnait la vie, le second moyennement toxique et accordait le rétablissement, le dernier était toxique et servait de médicament contre les maladies. Il donna ensuite la classification des plantes de l'ikebana et leurs caractéristiques, prenant l'exemple du pêcher.

Une approche organoleptique pour commencer, les indications et l'emploi comme remède, ensuite la symbolique avec une base démonologique et une correspondance magique. Au moyen de tableaux il montra les cinq phases ou éléments, bois, feu, terre, métal, eau, qui ne sont pas des constantes mais un cycle en mouvement entre eux. Il y

avait une correspondance systématique avec un système compliqué d'actions réciproques (comme en acupuncture). Les plantes avaient une correspondance, une affinité avec un organe. On établit une pharmacologie des correspondances : faire la balance entre les connaissances pratiques et la théorie (donc un certain ordre).

Après un rafraîchissement bienvenu le président G.Gilius fit « *La description d'une série de pots de pharmacie italiens dans la collection de céramique du château de Gaasbeek* ». A l'aide de photos il montra et décrivit une douzaine de majoliques polychromes de la collection de céramiques de la comtesse Visconti. Pour sortir ces pots d'un sombre anonymat l'orateur les a étudiés et déchiffré les inscriptions des cartouches.

La matinée se conclut par quelques images d'hôpitaux et de pharmacies ramenées par G.Vercruysse lors d'un récent voyage au Myanmar et à Barcelone.

Tout le monde apprécia le lunch après lequel les organisateurs proposaient deux excursions : un trajet en train à vapeur de Medemblik à Hoorn ou une visite au musée de la Boulangerie.

Nous choisîmes l'aventure ferroviaire en compagnie d'un groupe nombreux à travers la belle nature sous un ciel d'azur, traversant les champs de tulipes, les moulins à vent, les vieilles petites gares, les passages à niveau désuets.

Véritablement un week-end fort varié, agréable et enrichissant.
Qui disait que les absents avaient tort ?

APOTHEKERS TE MECHELEN TIJDENS HET ANCIEN RÉGIME *

* Lezing tijdens het Congres te Mechelen op 8 en 9 oktober 2005.

Prof. dr. Christian De Backer

Als men zich als doel stelt de geschiedenis van de farmacie en van de mensen zelf - de apothekers - te bestuderen, welbepaald in ons land, is men nog steeds op literatuur- en archiefonderzoek aangewezen. Sedert het boek van Vandewiele¹ dat in 1981 verscheen en in feite een eerste overzicht geeft van wat er tot dan toe bekend was over de farmacie en haar beoefenaren in België, werd het beoogde volledig overzicht niet bereikt, maar wel werd voor de eerste maal een werkinstrument ter beschikking gesteld dat voor de geïnteresseerden een vertrekpunt betekent. Dit wil zeggen dat nog talloze archiefbestanden moeten ontsloten worden voor wat de geschiedenis van de farmacie betreft en dit geldt ook voor het vinden van farmaco-historische gegevens in de meest verscheidene tijdschriftenartikelen of publicaties in boekvorm. Niet alleen is dit het geval voor het Ancien Régime, maar ook voor de 19de en de 20ste eeuw. Laat ons zelfs denken aan de meest recente geschiedenis van na 1945, toen de farmaceutische industrie zich in Vlaanderen volop ging ontwikkelen.

Alle instellingen van het Ancien Régime die met de Franse revolutie werden afgeschaft, bezaten archieven die door hun bestendig karakter de eeuwen door zijn bewaard. Vooral infirmeriearchieven en archieven van de H. Geesttafels, m.a.w. de voorloper van onze OCMW's (Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn) zijn belangrijk bronnen. Over andere bronnen hebben wij het al verschillende malen eerder gehad. Ik wijs in dit verband met Mechelen ook naar de bronnentypologie van Kocken die in de Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen, verscheen². In al deze bronnen is dus nog zeer veel te ontdekken, maar men moet hen tegemoet gaan.

De farmacie te Mechelen werd voor het eerst planmatig bestudeerd door Van Doorslaer met een artikel in de *Handelingen van Mechelen* in 1900 door Louveaux met twee artikelen in 1938-1938, en vooral door apr Van Den Heuvel in 1962 toen deze als secretaris van de beroepsvereniging der Apothekers van Mechelen ter gelegenheid van het Gouden Jubileum van de Mechelse Apothekersvereniging het huldeboek *Mechelen en de Farmacie* op 500 genummerde exemplaren liet verschijnen. Een afsluitend omvangrijk catalogusgedeelte omvatte hierin verschillende onderwerpen: Dodoens en de botanica, documenten betreffende de farmacie te Mechelen, de apotheek Buedts, de potten uit de apotheek van het O.L.Vrouw Gasthuis, Mechelse vijzels uit het Museum der Kunstambachten alsook enkele Varia. Vandewiele gaf in zijn boek uit 1981 een

¹ L.J. Vandewiele, *Geschiedenis van de farmacie in België* (Beveren, 1981).

² M. Kocken, "Bronnen [...] op het Stadsarchief van Mechelen" in: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, letteren en Kunst van Mechelen gesticht in 1886, onder de benaming Cercle Archéologique, Littéraire et Artistique de Malines*, 64 (1970) 186-190. Hierna afgekort als HM.

samenvatting aangevuld met een aantal nieuwe gegevens van hemzelf, Segers, Van Meerbeeck, Boeynaems, Etienne en Wittop Koning. Zelf publiceerden we in Farmaleuven-Info vanaf 1992 eveneens nieuwe en onbekende gegevens.

Het eerste gedeelte van het Mechelse huldeboek van Van Den Heuvel omvatte echter de uitoefening van het apothekersberoep en zijn beoefenaars. Het blijkt aldus dat de manebussersstad reeds kruidenaars, speciërs en apothecarii in zijn muren telde vanaf de 13de eeuw. Na het vaststellen van de aanwezigheid te Mechelen van een aantal speciërs op het einde van de 12de en in het begin van de 14de eeuw staat met zekerheid vast dat *Franciscus Floret alias Franchois den specyer in de Haghe* (een locatie waar nu het schepenhuis staat) uit 1298, als de thans oudst bekende apotheker te Mechelen kan worden aanzien bij gebrek aan nog meer gegevens. In de Korebrief, een ordonnantie van het stadsbestuur aangaande de gewichten uit 1322 (foutief is als jaar 1310 aangegeven in het huldeboek) is er sprake van confectiën die door de apothecarissen samengesteld werden³.

Bij wijze van vergelijking hier even een lijstje van de tot hiertoe oudst bekende apothekers op ons huidig grondgebied België:

1269 Leuven: Johannes dictus (=gezegd) de Lyra (=van Lier).

1284 Brugge: Petrus apothecarius de Montpellier.

1290 Diest: Paulus apothecarius.

1298 Mechelen: Franciscus Floret apothecarius / Franchois den specier⁴.

circa 1300 Gent: Hannesoet apotecarius;

1302 Doornik: Jakemin apotikare.

circa 1300 Brussel: Gerardus dictus de Swaene, overleden, vóór 1328.

1337 Luik: Pierre li apotikaers.

Na te hebben gewezen op de boeken van Van Den Heuvel en van Vandewiele, als eerste ter hand te nemen als naslagwerken voor de Mechelse farmaciegeschiedenis, wil ik in deze bijdrage toevoegingen voor beide aanvoeren. Ik kon een aantal nieuwe bronnen aanboren die door niemand nog werden bekeken op het gebied van de geschiedenis van de farmacie. Deze bronnen (poortersboeken, notariële bescheiden, stedelijke archivalia en sententies of juridische uitspraken) brachten ons enkele nieuwe namen en sociaal-economische gegevens op van apothekers die tijdens het Ancien Régime te Mechelen werkzaam waren.

Voor de stad Mechelen beschikken we in de poortersboeken (dit zijn de lijsten der nieuwe burgers die zich in de stad kwamen vestigen) over een reeks onbekende namen waarbij gelukkigerwijze door de oude opstellers ervan veelal het beroep en dus ook dat van

³ De transcriptie in het Huldeboek, p. 40 (met facsimile 'en regard') is echter foutief op enkele plaatsten. Zo bv. *merite*, moet *merce* (koopwaar) zijn; *C voert gheldt* moet zijn: *j lb wert ghelds*; de subscriptieletter o boven ccc (=300, dus tricentesimo als opgeloste afkorting) etc.

⁴ naargelang de Franstalige / Nederlandstalige bron

apothecaris werd aangegeven⁵.

De blijkbaar enige buitenlandse apotheker die zich te Mechelen vestigt is een Piëmontees. Op 17 juli 1486 vestigde Sanders Azeniers, filius (zoon van) Manfrijn *appotekaris van Hast* (Asti) in Piemont zich in de stad.

Van den Heuvel citeert hem alleen in het jaar 1506 onder de naam van *Sanders* gevestigd in het huis *De Drie Catten* en ook als *Alexander In de Cat in de Bafferstrate*. Door het niet consulteren van de Poortersboeken is de auteur er zich niet van bewust dat het hier om een zuiderse inwijkeling gaat⁶.

Op 14 juli 1475 wordt Peter van Paeschen, zoon van Willem, *apothecarius van Lyere* (Lier) als poorter ingeschreven. Dit is de eerste apothecaris die voorkomt in de poortersboeken waarvan de eerste inschrijving bewaard is sinds 1346⁷.

Nauwelijks een maand later, op 4 augustus 1475, schrijft Jan Ramond, filius Jan, *apothecaris van Denremonde* (Dendermonde) zich in. Deze apothecaris is tot hier toe de oudst bekende apotheker uit die stad.

Pierre Laury, *apothecarius van Rijsele* (Rijssel, Lille), zoon van Vincent, wordt poorter op 10 februari 1478.

Op 4 oktober 1489 is het de beurt van apothecaris Heinric van Diest⁸, fs Jan, *apotekaris* afkomstig van Diest. Zijn naam komt niet voor in de Diestse archivalia uit het stadsarchief die wij tot op heden exhaustief konden inzien. Wij nemen aan dat hij korte tijd na het beëindigen van zijn meesterproef de stad Diest heeft verlaten als gevolg van het weinig schitterende vooruitzicht zijn apothekerspraktijk te moeten delen met de toenmaals nog vier andere te Diest aanwezige officina's.

Als 16de-eeuwse Mechelse inwijkelingen moeten wij nog noemen: Henric de Kempeneere, filius Petrus, *apothecaris* uit Sint-Kathelijne Waver, poorter op 20 oktober 1513⁹.

De opmerkelijke vrouwelijke apothekeres Lysbeth van Beringen, *apothicaresse* van Thieldonck (Tildonk), poorteres op 27 januari 1525¹⁰. Een merkwaardige inschrijving aangezien het hier blijkbaar een vrouwelijke apothecaris betreft. Gaat het om een apothekersweduwe? Dit lijkt ons het meest logisch¹¹. In elk geval staat deze Lysbeth als *apothicaresse* niet alleen. Voor de stad Diest

⁵ M. Kocken, *De gekochte Poorters van Mechelen (1400-1795)* (Handzame, Familia et Patria, 1975), 529 pagina's, voortaan geciteerd als GPM.

⁶ GPM, xxii, 211.

⁷ GPM, 177.

⁸ GPM, 216.

⁹ GPM, 268.

¹⁰ GPM, xiv, xxxix, 286.

¹¹ Wij zijn niet geneigd hier de thesis te aanvaarden van "usurpatie" van het beroep door een onbekwame persoon, of een beroep liggend tussen kruidenierster, speciër, apothecaris. De ambachten waren in die tijd reeds lang goed gestructureerd, en de reglementen tot aanvaarding en toelating het beroep uit te oefenen streng waren. Cfr. J. Laenen, *Geschiedenis van Mechelen tot op 't einde der Middeleeuwen* (Mechelen, W. Godenne, [1926]) 267ss.

^{1 2}Anna Van Pere, *apothecersse* voor het laatst vermeld de Diestse gasthuisrekeningen in 1614-1615.

kennen wij eveneens een vrouwelijke apothecaris in de persoon van Anna de Perre uit 1614¹².

^{1 3}GPM, 295.

Vervolgens is nog als nieuwe poorter te vernoemen: Jacop de Bruyne, filius Michael, *aptekere van Antwerpen* ingekomen op 17 januari 1531. Deze Antwerpse apothecaris wordt niet vermeld door Aernouts in haar lijsten van Antwerpse apothekers, een bewijs dat hij jong vertrokken is direct na zijn leerlingentijd¹³ en zich dus niet inschreef in de Antwerpse beroepsvereniging.

^{1 4}GPM, 318.

Na hem is te vermelden Aert Thielis, zoon van Jan, *appotekaris van Louvene* (Leuven), poorter te Mechelen op 3 maart 1550¹⁴.

^{1 5}GPM, 366.

Voor de 17de eeuw zijn te noteren: Carolys Frymont uit Brussel, *appoteeker bruxelensis* Mechelse poorter op 16 januari 1682¹⁵. Over Frymont kon in de studies over de farmacie te Brussel en het Brusselse Collegium Medicum tot op heden niets gevonden worden; dus ook een afgestudeerde Brusselse leerling.

^{1 6}GPM, 367.

Vervolgens duikt in de registers Adriaen Janssens op, *appotecquer* afkomstig uit Lier op 18 augustus 1684¹⁶. Deze werd door Van den Heuvel slechts pas tien jaar later getraceerd in 1694.

^{1 7}GPM, 156.

Op 18 september 1467 wordt Denijs Sucquet, filius Jan, *apothecarier*, zonder gegevens over zijn herkomst als Mechelse poorter opgenomen¹⁷. De naam duidt mogelijk op een Noord-Franse origine, wellicht Picardië, maar komt ook te Brugge voor.

^{1 8}[R. Van den Heuvel], *Mechelen en de farmacie* (Mechelen, 1962).

De resultaten die deze Mechelse bron oplevert (en die Van den Heuvel niet heeft gebruikt¹⁸) zijn toch enigszins verbazingwekkend door hun rijkdom: op een totaal van ongeveer 80 Mechelse apothekers uit het Ancien-Régime die wij tot hiertoe kenden, komen nu tien tot hiertoe totaal onbekende namen de Mechelse farmaciegeschiedenis aanvullen. In het bijzonder levert de apothecaris Sanders, alias *Alexander in De Drie Catten*, het geheim van zijn Noord Italiaanse herkomst prijs en blijkt hij al 20 jaar *eerder* dan voordien werd aangenomen, in de stad actief te zijn geweest als apotheker¹⁹. Van Den Heuvel citeert ook als bron het sterfregsiter van Sint Rombauts waaruit blijkt dat hij op 10 juli 1574 overleed²⁰.

^{1 9}Zie verder over Mechelen: C. De Backer, "Nieuwe gegevens... XI. Geraardsbergen, Ieper, Mechelen en Veurne" in: *Farmaleuven-Info* 23-1 (2000) 23-27.

^{2 0} *Mechelen en de farmacie*, o.c., 37.

Ook aan de lijst van de hiervoor nooit geciteerde apothekers, moet ik nog mijn vier laatste recente ontdekkingen toevoegen, die ik kon opsporen in historische studies of tegenkwam in toevallige bronnen over Mechelen. Deze eerstgenoemde studies die de

farmaciehistoricus meestal ontgaan wegens hun opname in de meest diverse plaatselijke of algemene tijdschriften en ook uit de aard van hun strikt geschiedkundig onderwerp, leverden ons de naam van een apothecaris samen met een paar karige gegevens. Veelal zijn het misschien ook de enige gegevens die we over de apotheker in kwestie kennen. Het stille beroep van de toenmalige apothecaris in zijn officina voor zover hij zich niet bewoog in de politiek, de religieuze controversies, belangrijke handelsactiviteiten en als onderwerp van de rechtspraak bestemden hem er niet voor om als opmerkelijk figuur door de kroniekschrijving van zijn stad te evolueren. Dergelijke ondernemende apothekers met belangrijke nevenactiviteiten komen tijdens het Ancien Régime echter wel degelijk voor.

Het stadsarchief te Mechelen kon in 1976 een rente- of cijnsboek verwerven beslaande de periode 1451 tot circa 1525 over private stedelijke erven²¹. Historicus Installé bestudeerde het manuscript en publiceerde er uittreksels ervan in de *Handelingen*. Hierin konden we opnieuw een tot hiertoe onbekende Mechelse apothecaris ontdekken. Typisch is weer dat hij in de Middelnederlandse teksten als *cruyenier* wordt aangeduid (*Peter Loryn cryenier... zyn huis ende erve gheheeten in Jerusalem te moghen hebbene een brugghe streckende vander selver erve over den vliet totten brugghe ende erve nu toebehoorende Jan van Beeringhen laken snijderen*) en in een Franstalige akte dan weer *apothicaire* genoemd wordt. Het gaat om *Pieter Lorys alias in Jherusalem, apothicaire en sa maison appellee de Vlietjusques au pont de Jehan van Beringhen et oultre a ung heritage aluy appartenant...* Deze apotheker Loryn of Lorys en de naam van zijn huis/apotheek mankeert in het Huldeboek.

Een andere onbekende apotheker is apothecaris Adriaen Everaert uit 1545-1547. Hij is ons tot hiertoe alleen bekend door het feit dat hij ruzie en een geschil had met zijn adellijke schoonzoon Thomas de Plaine, heer of seigneur van La Roche et Courcelles die met zijn dochter Barbe was getrouwd²². Een merkwaardig geval van een huwelijk met een toen toch sociaal ongewoon verschil van stand.

Een 17de-eeuwse onbekende apothecaris, Franchois Colaert, konden wij vinden in akten verleend door notaris Jan Noels op 23 april 1651 en 12 april 1653. Samen met zijn echtgenote Agnes vanden Houte schenkt de apothecaris renten aan ene Anthonette vanden Berghe. Een schepenakte van 5 september 1680 betreft een cijns *op sijnen huysse genoempt d'Eyke gestaen inde Guldestraet alhier naest het huys den Hemel*. Een veel oudere oorkonde van 14 januari 1505 werd als bewijsstuk, als transfix aan de eerste gehecht

²¹ H. Installé, "Een cijnsboek (1451-±1525) op privé-erven over de openbare weg te Mechelen, in: *HM* 82 (1978) 133-172, m.n. 134 en 138.

²² R. Van Answaerden e.a., *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen. Deel IV 1541-1551*. Werken ter uitgaaf der bronnen van oud-vaderlands recht n° 11 (Brussel, 1985) nrs. 701 en 910.

waarbij de ligging van het huis "Deyke" (toen eigendom van Joes Verleyen) precieser werd aangegeven: *gelegen over de grootbrugge tusschen thuys de Hemel geheeten aen deen zijde ende thuys den Spreware geheeten aen dander zijde*²³.

²³ Deze oorkonden waren in 1987 in bezit van een Oostendse brocanteur die mij wel notities van de tekst liet maken in ruil voor het lezen de dateringen, hij wou ze mij echter niet verkopen.

Nog twee andere tot hertoe onbekende Mechelse apothekers uit 1661 moet ik hier vermelden en die toegevoegd moeten worden aan de lijsten die verschenen in het Mechelse huldeboek. Akten uit het Oud-Notariaat zijn weer onze bronnen. Notaris Verhulst van Mechelen verleende op 26 februari 1661 een akte waarbij Anna t' Servrancx, weduwe van Pieter van Aken, het huis genaamd *Den Diamant*, gelegen in de Katelijnestraat, verhuurde aan apotheker Adriaen de Rijck²⁴.

Op 14 juli 1661 verkocht apotheker Jan IJsermans, bij akte verleend door notaris P. Verhulst, aan Guillam vander Strepen een hof in de Korte Schipstraat²⁵. Apr. Van den Heuvel vermeldt in zijn boek wel een apoteker Rombaut IJsermans, in 1647 gevestigd in het huis *Den Prins Cardinael* in de Beenhouwerstraat. Misschien zijn beide apothecarissen familie van elkaar, mogelijk vader en zoon?

In 1675 werd door een ordonnantie bepaald dat er in Mechelen de apothekers beperkt worden tot zes. Later zal dit aantal aangepast worden. Voor het jaar 1694 (25 maart) bezitten we in de notariële akten van het stadsarchief getekend door 12 apothecarissen²⁶. In de jaren 1675-1684 telde de stad 24.136 inwoners²⁷. Ter verdere informatie geven wij ook de cijfers voor het einde van de 14de eeuw tot begin 15de eeuw: 12.000 à 15.000 zielen. In 1544: ongeveer 25.000 à 30.000. In 1585-1595 10.972 inwoners. Rond 1600 stijgt de cijfers weer tot ongeveer 15.000. In de eerste helft van de 18de eeuw variëren de cijfers tussen de 19 en de 22.000. In de tweede helft bereiken we cijfers van 16.000 tot 18.000. In 1789 telde Mechelen een bevolking van 20.273 inwoners waarvoor er 15 apothekers werkzaam waren.

Tot slot nog een gegeven uit ons eigen archief. Het betreft enkele rekeningen die ik in de jaren 1990 kon verwerven op een rommelmarkt. Het betreft twee gespecificeerde rekeningen van de Mechelse apotheker Josephus C. d'Ancre. De eerste specificatie betreft *Medicaments livres pour le service de mademoiselle la comtesse Auguste* (4 februari tot 30 mei 1773). Ook is hierbij een lijst aangerekende geneesmiddelen gevoegd *pour le service de mademoiselle la comtesse Auguste* lopende van 4 februari tot 30 mei 1773.

De 2de specificatie betreft levering van medicamenten voor de

²⁴ G. Roggeman, *Archief voor familiekunde voor het Vlaams Nederscheldegebied XI* (Handzame, 1978) 99.

²⁵ G. Roggeman, *Archief...o.c.*, 105.

²⁶ R. Van Den Heuvel, *o.c.*, 119.

²⁷ in: *HMxx?* (197) 1-1, m.n.

demoiselles les comtesses Lapuente par J.C. D'ancré van 2 februari tot 13 juli 1775. Deze *demoiselles* waren in feite twee gezusters kanunnikessen de la Puente van het kapittel St.-Gertrudis te Nijvel. Beide specificaties zijn opgesteld in een mengelmoes van Frans en Nederlands. Zo staat er bv.: *un mixtuer pectoreel, une boetelle de teinture de rubarbe; un cataplasme en poedre, un gros du sel d'epson (=Epsom), un decoction ex pulv[ere] cort[icis] peruv[iani], 4 onces syroop de violet, un mixtuer de l'huile d'amande douce, syrop de guimauve, 2 onces de la manne, fleurs de l'elie, un emulsion, etc.*

Uit het huldeboek weten we dat d'Ancre in 1748 leerling was bij apothecaris Mertens. Hij werd aangenomen als apotheker in 1766²⁸.

²⁸ D'Ancre had in 1776 zelf als leerling zijn familielid Carolus Henricus d'Ancre uit Aarschot en zoon van licentiaat in de medicijnen Joannes Franciscus en Anna-Theresia van Leemputte als leerling.

Hierna nog een paar gegevens die ik in 1986 kon noteren uit de gestencileerde inventaris der Varia in het stadsarchief te Mechelen in het kader van een project over *Bronnen voor de Geschiedenis van de Wetenschappen*. Volgende handschriften werden daarin onder de aangegeven nummers als aanwinsten vermeld:

Nr. 61 *Notes pharmaco-physicochymiques* door apotheker Eugène Zech.

Manuscript, klein in 4°, 402 pp.

Nr. 277 *Rolle der Apothekers* (6 onderdelen):

* Vier stukken betreffende de vestiging van vreemde apothekers te Maastricht (1790) 3 pp.

* Drie Mechelse ordonnances betreffende de instelling van de examencommissies voor het afnemen van de meesterproef van apotheker (1740-1743) 5 pp.

* Rekeningen der proefmeesters (1729-1794) 146 pp.

* Verslagen van de plaatselijke Geneeskundige Commissie (1820-1864) 40 pp.

* *Lijste der leergasten* (1731-1794) 16 pp.

* *Lijste der meesters apothekers binnen Mechelen*, 16 pp.

Register klein in-folio.

Nrs 278, 279, 280 en 324 Verslagen van de Plaatselijke Geneeskundige Commissie:

1820-1857, 1881-1907, 1907-1919, 1914-1917.

Drie registers in-folio en één farde.

Nrs. 283-285 Bereidingen van de apotheek Van Aerde:

1840-1866, 1852-1860, 1867-1870²⁹

Drie registers.

²⁹ Een apr Frans Van Aerde (diploma 7 juni 1823) was gevestigd aan de Adegemstraat 26. Cfr. *Mechelen en de Farmacie, oc.*, 170.

Lijst van de thans bekende apothecarissen te Mechelen in de periode 1298-1790.

De namen van Mechelse apothecarissen ontdekt door mij worden in vet weergegeven. De lijst is opgemaakt volgens de in het Huldeboek verspreide gegevens en de hier en daar opgevoerde lijsten. Opmerkingen en voetnoten zijn van mijn hand. Voor de vindplaatsen en bronnen, alsook de volledige huisnamen of locaties in de stad, zie hierboven en bij Van den Heuvel. Vervolledigingen en verbeteringen zijn welkom aan ons adres.

³⁰ In de in het Latijn opgestelde schepenakten.

³¹ In de in het Middelnederlands opgestelde stadsrekeningen.

³² Hanswijckstrate = De Potterij, cfr. Van den Heuvel, *o.c.*, 51.

³³ Vertaler of kopiïst van een Antidotarium Nicolai als een der werken in een codex, bekend onder de naam van het "handschrift Van Hulthem", Brussel, Kon. Bibliotheek Albert I, Ms 15624-41. De dubbele functies van *notarius* en *aromatarius Mechlinensis*. Aromatorius kan als Romeinse term vertaald worden door speciër schrijft Van den Heuvel, p. 52. In het expliciet van de codex komt het jaartal 1351 voor. In het *Mediae Latinitatis Lexicon* van J.F. Niermeyer komt deze term niet voor. *Aroma* komt daar wel voor als parfum perfume. In de klassieke Latijnse woordenboeken, zoals dit van S. Pitiscus, *Lexicon Latino-Belgicum Novum* (4de editie door A.H. Westerhovius, Rotterdam, H. Beman, 1771) komt *aromatarius* ook niet voor.

³⁴ Is Cornelis van Orssaggen uit 1505, lid van het ambacht der cremers (kramers) apothecaris?

- 1298 Franciscus Floret³⁰ / Franchoy's de specyer³¹
 1315 Magister Rolandus apothecarius, Hanswijckstrate³² / Rolande de specyer
 1315 Wouter den specyer
 1345 Aerde den specyer
 1345 Jakemine den specyer *In de Croene*
 1347 Leonius de Bisot apothecarius
 1348 Leonius apothecarius = 1347 Leonius de Bisot
 1351 Leonijs Godefridus³³ notarius & aromatorius = 1347 Leonius de Bisot
 1349 Arnoldus de specyer
 1401 Jacobus de Waele
 1423 Symon Vrencken
 1435 Johannes *int Paradijs*
 1452 Jan Coolman
 1472 Machiel Ysewyn
 1472 Lauwerijs Ruymelant
 1475 **Jan Ramond**
 1486 **Alexander Azeniers** in huis *De drie Catten*
 1489 **Henric van Diest**
 1497 Jooris vander Strepen
 1502 Joeris Verstrepe (=de vorige)
 1505³⁴
 1513 **Henric de Kempeneere**
 1514 **Jan de Witte**
 1516 **Peter Larijn** in huis *Jherusalem*
 1525 **Lijsbeth van Beringen**
 1531 **Jacop de Bruyne**
 1538 Romain Vandenbogaerde
 1539 Jan Coene
 1544 Willem Vlemincx
 1544 Rommout Maut
 1544 Machiel Pallet

1544 Geert van Middeldonck
 1544 Henric Moor
 1545 **Adriaen Everaert**
 1550 **Aert Thiels.**
 1555 Jan Vandewiele
 1556 Guillaume Wayens
 1556 Jan van den Eynde
 1558 Peeter Lapostole
 1559 Jan Claes
 1559 Jan Roebosch
 1561 Nicolas Wiaert
 1563 Huybrecht Ysewyns
 1570 Andries *In de Kemele*
 1571 Andries van Werchter (= de vorige?)
 1571 Lambrecht Heyns
 1572 apothekersweduwe *In de Mortier*
 1573 apotheker *In den Olifant*
 1573 Rombaut van Triest
 1576 Jan de Somer
 1579 Sebastiaen de la Porte
 1580 Jan Somers, alias Jan In de Catte *In de Catte*
 1582 Jan Hemelrijck
 1586 Machiel Pallet specier ende apotcicaris
 1590 Jan Smets
 1599 Jan Verstrepen
 1599 Francoys Hemelryck filius Jan
 1599 Colijn, Corenmerckt
 1599 Lysbeth de Wint (weduwe)
 1611 Jan van Rymelant
 1612 Jacques de Milan
 1612 Jacques Wiaert
 1630 Augustijn van Orssagen *In de Catte*
 1639 Martinus Lintermans
 1641 Jan de Moor
 1646 Francoys Norhout
 1647 S. Smets, Veemarkt
 1647 Jan Neeffs, Veemarkt
 1647 Rombaut Ysermans
 1647 Mertens
 1651 **Franchois Colaert** *in huis Deyke*
 1652 Machiel Blitterswijk
 1661 **Adriaen de Rijck** *in den Diamant*
 1661 **Jan Ysermans**
 1675 Gommarus van Everbroeck

1675 Anthoni van Neel fs Adriaen
 1684 **Adriaen Janssens**.
 1685 Jacobus van der Schueren
 1685 Norbertus van Vooren
 1688 Godefridus van der Vliet
 1694 Jacques Sigale / (J.G) de Milan
 1694 Jaspar de Milano (=de vorige?)
 1694 Anthoon Crabeels
 1694 P. van Dijck
 1694 Laureys Ghijsens
 1694 Antonius Crabeels
 1694 Godefridus van de Vliet
 1694 Egidius Bloys
 1694 G. Janssens
 1694 Van Miert
 1694 Michael (?) van Reusel
 1701 Michael van Reusel
 1705 Anthone Wielant
 1710 J.B. Swartsen
 1710 Daniel Rousseau
 1710 Schippers
 1718 Rombout van de Velde
 1720 Jacobus Bloys
 1721 Peeter Walraevens
 1723 Joannes Josephus Louys
 1724 Jacobus van Dijck
 1728 Janssens, Veemarkt
 1728 N. Caluel
 1729 J.B. Swartsen
 1730 Godefridus van der Vliet
 1730 N. Swartsen fs J.B.
 1731 Cornelius Josephus Louys, fs J.J. Louys
 1731 Petrus Antonius Mertens
 1733 Niclaes van Calster
 1734 Joannes Havrenne
 1734 Joannes Guyon
 1738 Joannes Cremers
 1741 Henricus Fayd'herbe (†1765)
 1743 Franciscus Bernardus Houssière
 1743 Collier
 1751 Daniel Guillaume Rousseau
 1754 Rombout Brandts
 1755 Joannes Baptist Swartsen
 1760 Joannes Emmanuel Desmares
 1765 Petrus Jacobus Fayd'herbe fs Henricus

1766 Josephus d'Angré
1768 Gommarus Mans
1771 Petrus Ludovicus Kerselaers
1777 Joannes Peeters
1778 Judocus Mertens
1779 Petrus Slavon
1784 Jan Baptist Rymenans
1785 Lindekens
1788 Joannes Franciscus Taeymans
1790 Ludovicus Stoffels
1790 Petrus Blanckx
1790 Laurentius Hannaer
1790 Joannes Ludovicus Josephus Petit
1790 Egidius van Horsigh

Prof.dr. Christian De Backer
Speureweg 21 B-9830 Sint-Martens-Latem

HET VERBAND TUSSEN MARGARETHA VAN OOSTENRIJK EN MARIA MAGDALENA MET DE ZALFPOT, PATRONES VAN APOTHEKERS.

Apr. Leonard De Causmaecker

Lezing tijdens het Congres van de Kring te Mechelen op 8 oktober 2005.

Het is niet bij toeval dat hier te Mechelen Maria Magdalena ter sprake komt. Veeleer is het met voorbedachtheid om disparate historische figuren als Margaretha van Oostenrijk en Maria Magdalena met elkaar te confronteren. Ogenscheinlijk hebben ze met elkaar geen uitstaans. In deze verhandeling zal moeten blijken dat ze elkaars spiritueel spiegelbeeld zijn. Achtereenvolgens worden beiden aan U voorgesteld.

Margaretha van Oostenrijk, hertogin van Savoye, landvoogdes en regentes van de Nederlanden werd te Brussel geboren in 1480. Haar ganse jeugd was al tegenspoed. Al wat kon mislopen mislukte ook, volgens de wet van Murphy in hedendaagse bewoordingen.

Amper 2 jaar oud stierf, van het paard gevallen, haar moeder, Maria van Bourgondië. Op die prille leeftijd, hoe onwaarschijnlijk het ons nu mag voorkomen, werd zij als verloofde van Charles VIII aan Frankrijk uitgeleverd. Naar tijdgewoonte werden aan te gane huwelijken beklonken vanuit politiek oogmerk, doorgaans expansiedrang. Het Verdrag van Atrecht, ter bezegeling van het verbond met Lodewijk XI, bestemde Margaretha als toekomstige koningin van Frankrijk; voor Vlaanderen was het onmiddellijke doel een einde te maken aan de vijandelijkheden met Frankrijk. Gedurende 10 jaar genoot ze in de Loirevallei een uitstekende opvoeding. Finaal besloot Charles VIII niet met Margaretha, maar met Anne de Bretagne te huwen, doch Margaretha en de 2 graafschappen van haar bruidschat werden slechts na lang dralen, schoorvoetend terugbezorgd aan Maximiliaan. In 1495 huwt Margaretha dan met Don Juan van Castilië. Het wordt zelfs een kruishuwelijk: Juana (later de Waanzinnige) huwt met Maragaretha's broer Filips de Schone (in spe). In 1497 overleed op 19-jarige leeftijd, slechts 2 jaar na het huwelijk, de zwakke Don Juan, die sinds zijn jeugd een zorgenkind was. De doktoren hadden te vergeefs bij de moeder Ysabella de Katholieke aangedrongen om de gehuwden een tijdlang in afzondering te laten doorbrengen om hen terug op krachten te laten komen. Het werd de grootste rouw ooit gezien: 40 dagen zwarte kledij, zwarte banieren aan deuren en vensters, treurende Spanjaarden om het verlies van de troonopvolger. Nog een hoop bleef overeind. De zwangere Margaretha kon postuum nog voor de troonopvolging zorgen. Doch ze beviel van een dochttertje dat kort na de bevalling stierf.

De jonge weduwe kreeg na 2 jaar weer de kans om een nieuw leven te beginnen. In 1502 huwde ze met Filibert de Schone, hertog van Savoye. Haar geluk vervloog als een droom. Na een jachtpartij stierf hij ten gevolge van een longontsteking. Tot overmaat van ramp verloor ze in 1505 haar broer Filips de Schone, waarvan ze zoveel hield. Tot het levenseind bleef de sluier van de melancholie haar

bedekken. De gekozen leuze "*Fortuna infortunat fortiter unam*, (het noodlot heeft iemand onfortuinlijk getroffen), die snedige woordspeling blijft haar overal en altijd als een schaduw achtervolgen. De ware betekenis manifesteert zich voortaan: daar er mij niets meer overschiet, is niets mij nog te veel. *Rien ne m'est plus, plus ne m'est rien!*

De rest van haar leven heeft Margaretha van Oostenrijk op schitterende wijze ingevuld. Ontgoocheling en verdriet werden omgebogen tot diepe religiositeit en christelijke levenswandel.

Ze maakte Mechelen tot hoofdstad der Nederlanden en bestuurdde van hieruit Savoye en Bourgondië met grote omzichtigheid. Ze wist een enorme impuls te geven aan alles wat met kunst en cultuur te maken had. Ze baande de weg voor de doorbraak van de Renaissance in de Lage Landen. Naast het behartigen van 's lands belangen zorgde ze voor de opvoeding van de latere keizer Karel en de overige kinderen van haar overleden broer. Ze kon met de geboden hulp van de Fuggers in Augsburg de keizerskroon aan keizer Karel bezorgen. Te Cambrai in 1529 bewerkstelligde ze op vreedzame wijze "*la Paix des Dames*" waarbij François I voor goed afstand deed van alle aanspraken op Frans-Vlaanderen. Gehecht aan Bourgondische tradities bleef ze onwrikbaar trouw aan geloof en idealen. Als aandenken aan haar laatste echtgenoot bouwde ze in Brou de somptueuze zogenaamde 'Temple de la Fidélité'.

Maria Magdalena, bijbelse figuur uit het Nieuwe Testament wordt doorgaans, ten onrechte, als dubieus personage voorgesteld, door stelselmatige verwisseling met Maria van Egypte. Evangelist Lucas vernoemt evenwel dat Maria Magdalena zondares was. Doch in het ergste geval had hij het Griekse woord *pornei* aangewend om naar een lichtekooi of een prostituee te verwijzen; dat zou wel degelijk het geval geweest zijn met Maria van Egypte. Langs een ongewone bron, de Talmud, joodse aanvulling op het Oude Testament, vernemen we toevallig dat Maria Magdalena gehuwd was met een norse, jaloerse schriftgeleerde. Ze was het huis ontlopen en verliefd geraakt op een Romeinse officier die vanuit Jeruzalem was overgeplaatst naar Magdala. Naar dit oord kreeg ze dan ook de toegevoegde naam, Magdalena, hoewel ze van Bethanië afkomstig was, waar haar broer Lazarus en haar zuster Martha woonden. Christus op doortocht in Galilea, had haar door Zijn woord zo geraakt dat ze tot inkeer was gekomen, vergiffenis bleef afsmecken om haar misstap en begeistert, als vrome vrouw, Hem op Zijn missietocht gestadig bleef volgen, in alle omstandigheden behulpzaam en trouw tot in het absurde. Bij de Kruisiging, als bijna alle ontgoochelde discipelen waren gevlucht, trotseerde ze grootmoedig elk menselijk opzicht. Bij dageraad bevond ze zich met enkele heilige vrouwen bij

het graf. Ze waren voornemens het lijk te balsemen. Tot ontsteltenis, het graf was ledig. Christus was verrezen. Doch aan haar zal Jezus als tuinman het eerst verschijnen na Zijn opstanding.

Deze levenshouding sprak Margaretha van Oostenrijk sterk aan. Ze zag in Maria Magdalena het prototype, het model waarnaar ze zich wilde richten. Het is haar dan ook in alle opzichten gelukt, met als hoogtepunt de stichting van het Annuntiatenklooster te Brugge. Ze zou er op latere leeftijd als gewone kloosterzuster intreden. Vroegtijdig gestorven in 1530 tengevolge van een gangreneuse beenwonde werd haar hart er apart begraven ingevolge testamentaire beschikking.

(Fig. 1)

Tijdens haar leven liet ze haar portret, in het atelier van Bernard van Orley, herhaaldelijk schilderen met het uiterlijk voorkomen van Maria Magdalena. In de gotische kerk van Brou bevindt zich het prachtige praalgraf van Margaretha van Oostenrijk waar haar ideaalbeeld, Maria Magdalena, onafscheidbaar prijkt.

Maria Magdalena is bij de kunstenaars ten allen tijde een bijzonder geliefd thema geweest. Nooit lieten ze de zalfpot achterwege. (fig. 1). Het lag dus voor de hand dat de apothekers haar eveneens als patroonheilige van hun beroep zouden erkennen, welbeschouwd naast HH. Cosmas en Damiaan. Weliswaar was het recipiënt niet specifiek bedoeld om geneeskrachtige zalf te bevatten maar eerder om een wijding of piëteitsvolle functie uit te oefenen. De zalving bij het vormsel, de ziekenzalving, de zalving bij het priesterschap doch ook de zalving van een koning bij zijn

kroning zijn er voorbeelden van; Messias afgeleid uit het Aramees homologe woord, betekent Gezalfde.

Zalfpot is het samengesteld woord waarvan het tweede lid, pot, vaatwerk van gebakken aarde betekent dat geglazuurd, in het begin van de renaissance, majolica werd genoemd. Het eerste lid, zalf, is anachronistisch een oneigenlijk woord omdat de inhoud niet dat is wat het woord aanduidt. In feite zou de vulling aangewend worden om lijken te balsemen, ofwel om gebruikt te worden als welriekend middel, parfum avant la lettre, waardoor een smeug dikvloeibaar mengsel ontstond.

Als apothekers die het voorrecht hadden wegwijs te geraken in plantkunde en farmacognosie kan het tot proppens toe geladen geheugen enigszins ontlast worden bij de bijbelexegese in verband met de scènes waar Maria Magdalena met de zalfpot op het voorplan komt.

Voor de kerkvaders die dachten er hun hemel op aarde mee te verdienen is de vertaling van plantennamen in het Latijn uit het archaïsch Hebreeuws en Grieks tot een hel geworden. Al die vergissingen in de loop der eeuwen leidden tot een wirwar die door de moderne aanpak nauwelijks kon ontkluwd worden. De koperets "St. Hiëronymus in zijn werkvertrek" is er een kluchtige illustratie van. Bij het opstellen van de Vulgata had St. Jeroen de fout begaan de ricinusplant uit de wolfsmelkfamilie door een komkommerachtige te vertalen. Aan de zoldering van zijn studeerkamer, in de gravure, heeft de snuggere Dürer een kolossale kalebas opgehangen. (fig. 2).

(Fig. 2)

Het verhaal dat volgt werd door elk van de vier evangelisten medegedeeld. Na de sabbatdag, een absolute joodse rustdag, was Maria Magdalena met de zalfpot als eerste van de HH. Vrouwen aangekomen, om dan gezamenlijk het stoffelijk overschot te balsemen. Christus, verbazingwekkend, was toen reeds verzezen. Van de Egyptenaren, bedreven in het balsemen - mummies zijn er het levende bewijs van - hadden de Palestijnen de gewoonte overgenomen. De grondstof, uiteraard kostbaar, die daartoe werd gebruikt, was afkomstig van een eiland ten oosten van Afrika gelegen: Aloë Succotrina.

Evangelist Johannes verhaalt dat Jezus uitgenodigd was op een maaltijd in het huis van de farizeeër Simon. In de eerste eeuw was het de gewoonte dat de mensen aan tafel lagen uitgestrekt op een divan, met het aangezicht naar tafel gericht en de voeten in tegengestelde richting. Maria Magdalena stond tussen de dienaars achter Christus. Uitermate bedroefd om haar zondig verleden weende ze bittere tranen, droogde de voeten van Jezus af met haar haren en zalfde de voeten met de inhoud van haar zalfpot. (fig. 3).

(Fig. 3)

Welke zijn eigenlijk de geuren die in de bijbelse balsems voorkomen? Hoe kan men zich die geuren voorstellen? Meestal waren de geurstoffen afkomstig van planten, doorgaans

bomen en struiken. Door afscheiding als exsudaat en opgedroogd tot tranen die ingezameld werden of door insnijding in de bast om de uitgevloeide sappen op te vangen zoals bij terpentijn en bij Perubalsem het geval is. De harsachtige geuren, zoals ze ook bij Dioscorides beschreven, zijn hedendaags omzeggens in onbruik geraakt. Vluchtige bloemige topnoten zijn nu in zwang. Lage, doffe walmende wierookgeuren horen niet meer thuis in het heersende vrouwelijke modebeeld van de parfumerie. De Patchouli, nog in trek bij een bepaalde non-conformistische jeugd rond het midden van de vorige eeuw, was een van de laatste stuiptrekkingen. De beschrijving in de evangelieteksten zijn nooit gedetailleerd en beperken zich tot ongenueanceerde contemporaine termen als nardus en mirre.

Algemeen wordt aangenomen dat die geurstoffen een mengsel zouden zijn van uit Felix Arabia inheemse ingrediënten zoals de harsen van Commiphora Opobalsem en Commiphora Myrrha die respectievelijk Opopanax en Mirre leveren. Eventueel kon er Labdanum toegevoegd worden of zelfs kostbare grondstoffen uit het Verre-Oosten als Cassia, Iris, Sandelhout e.a.

Wat voor de smaakzin geldt "the proof of the pudding is in the eating" is ook toepasselijk op de geurzin "the proof of the perfume is in the smelling."

Résumé

Malgré leur disparité, Marguerite d'Autriche et la Sainte Marie-Madeleine ont en commun la puissance spirituelle.

Ni l'une, en dépit d'une multitude de catastrophes endurée, ni l'autre en déplorant sa conduite précédente, ne s'est effondrée. A l'inverse, elles se sont vigoureusement redressées ; Marguerite d'Autriche admirant cette fermeté d'âme s'identifiait avec elle.

La sainte a comme attribut le vase contenant selon les circonstances, le baume à embaumer le cadavre ou l'huile à oindre la peau d'une suave odeur. Les ingrédients seront précisés.

Grâce à ce vase Marie Madeleine est devenue, elle aussi, patronne de la pharmacie.

Apotheker Leonard De Causmaecker
Gasstraat 35 A
B-9160 Lokeren

UIT DE KERAMIEKVERZAMELING VAN HET KASTEEL VAN GAASBEEK BESCHRIJVING VAN EEN REEKS ITALIAANSE APOTHEKERSPOTTEN

Lezing gehouden tijdens het Congres van de Kring te Medenblik (NI) op 6 en 7 mei 2006.

De kunstverzameling in het kasteel van Gaasbeek (bij Brussel) bevat een merkwaardige collectie van 120 stukken keramiek, waaronder een twaalfal interessante apothekerspotten. Ze staan onopvallend ten toongesteld, verspreid in de verschillende kamers, op kasten en wandmeubels. Heel de verzameling keramiek is door de laatste eigenares van het kasteel, Markiezin Arconati Visconti, samen met het kasteel in 1921 bij notariële akte aan de Belgische Staat geschonken, die het later als museum heeft ingericht. Uit oude inventarissen weten we echter dat er op het einde van de 20e eeuw, bij het einde van de restauratie en de herinrichting van het kasteel, nog 260 keramiekstukken op het kasteel aanwezig waren. Voor haar schenking in 1921 immers heeft de Markiezin ook zowat 100 schenkingen gedaan uit de keramiekcollectie aan belangrijke musea in Frankrijk. Bij deze schenkingen aan het Louvre in Parijs, het Musée des Arts Décoratifs en het Cluny-museum en tevens aan de musea in Lyon en Sèvres waren waardevolle stukken. En waarschijnlijk ook een aantal apothekerspotten. Het is moeilijk uit te maken welke stukken en waar al die stukken aan de musea geschonken zijn, omwille van summiere opsommingen, zoals een inventaris uit 1899.

Tussen 1921 en heden zijn nog eens een vijftigtal keramiekstukken uit de collectie verdwenen. We kunnen vermoeden dat ook apothekerspotten door breuk en diefstal verdwenen zijn, vermits we vandaag vaststellen dat één op drie van de keramiekstukken zich niet meer op de plaats bevindt waar die zich volgens de

schenkingsakte van 1921 bevond. Dit percentage ligt nog hoger wanneer men uitgaat van de inventaris van 1899.

De twaalf apothekerspotten in het Kasteel van Gaasbeek zijn van Italiaanse makelij, want de Markiezin Arconati Visconti erfde eigendommen in Italië en kocht regelmatig keramiek op veilingen. De Italiaanse faience verwijst duidelijk naar het land van herkomst van de familie Arconati Visconti. Markies Giuseppe Arconati en zijn vrouw Costanza Trotti hielden er bovendien een verfijnde levensstijl op na. Enkele 16^e-eeuwse modellen zijn een absoluut hoogtepunt uit de Italiaanse keramiek.

Om deze bijzondere potten uit de duisternis en de onbekendheid te halen vond ik het de moeite ze verder te bestuderen en ze voor te stellen tijdens deze vergadering.

De potten worden door deskundigen beschreven in de catalogus "Keramiek Kasteel van Gaasbeek" van Wim Decood, en in dit overzicht overgenomen. Door aanvullingen met nieuwe gegevens en waar nodig door verbeteringen aan te brengen heb ik getracht de aanduidingen in de cartouches te verklaren. De naam is zoals gebruikelijk in het Latijn gegeven, doch hier soms met Italiaanse woordenmengeling. Zoals het vaak gebeurde heeft de ongeletterde plateelbakker een onjuist fonetische weergave geschreven of nam hij een neergeschreven tekst verkeerd over, zodat er gezondigd wordt tegen de juiste schrijfwijze van het bedoelde woord, hetgeen identificatie van de inhoudstof zeker niet gemakkelijk maakt.

Bij deze studie gaat mijn bijzondere dank uit naar de heer B. Goossens, adjunct-directeur van het Kasteel van Gaasbeek, die me begeleidde bij de zoektocht naar de apothekerspotten en het maken van de foto's.

Faience

Bij de bespreking van de potten hebben we het over faience. Dit is hoofdzakelijk klei gemengd met, in mindere mate, kalksteen. Na een eerste bakproces op 900 graden Celsius, wordt op de nog poreuze oppervlakte tin en loodoxide aangebracht. Met metaaloxiden brengt men vervolgens de kleurrijke versieringen aan. Bij het tweede bakproces zorgt het tin voor een witte ondoorzichtige kleur en wordt de faience waterdicht. Het procédé is langdurig en duur. Het werd uitgevonden in Mesopotamië en kwam via Noord-Afrika en de Islamlanden tot in Spanje, Italië en geheel Europa. Men gebruikt ook de namen majolica, gleiswerk en plateel om faience aan te duiden.

Beschrijving

Volgens nummering en beschrijving in de eerder vermelde catalogus. Verbeteringen, aanvullingen en identificatie van cartouches werden door ons aangebracht.

53* Apothekerspot, Castel Durante, midden zestiende eeuw.

(fig. 1a en 1b)

Bolvormige pot met klein ingesnoerde hals. Veelkleurig versierd met onder meer bloemen, bladeren en een vogel in cirkel.

Faience, veelkleurig, hoogte 20,5 cm, diameter 22,2 cm

Herkomst uit schenking 1921

S-D-ENDIVIA = Sirupo Di Andivia (It.) = Cichorium endivia (Lat.) = siroop van chicorei

Herstellen van spijsvertering, leverherstellend, geelzucht, oogaandoeningen

fig.1a en 1b

54* Apothekersfles, Castel Durante, midden zestiende eeuw.

(fig. 2a en 2b)

Eivormige fles op standring met smalle cilindervormige hals waarvan de rand uitstaat. Veelkleurige versiering met muziekinstrumenten, mensen- en dierengestalten. Mogelijk zijn het tekens van de dierenriem en de zodiak. Een borstbeeld op de schouder van de fles wordt door een lauwerkrans omgeven.

Faience, veelkleurig, hoogte 30,9 cm, diameter 19,8 cm

Herkomst uit schenking 1921.

AQVA CELIDONEI = aqua chelidonii (Lat.) = water van stinkende gouwe.

Kruidenaftreksel is krampwerend middel, ook tegen lever- en galaandoeningen.

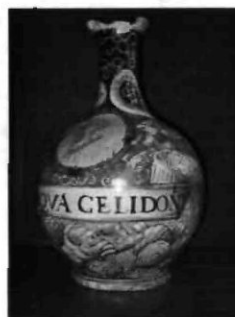

fig.2a en 2b

55* Strooppot, Castel Durante, midden zestiende eeuw. (fig. 3a en 3b)

Het bolvormig lichaam, dat naar onder toe verjongt, staat op een geprofileerde voet. De brede in- en uitzwenkende hals eindigt op een geprofileerde rand waarboven zich een koepelvormig deksel met geprofileerde rand bevindt. Een afgeplat oor is verticaal aangebracht en de korte cilindervormige tuit vertrekt van op de schouder. De polychrome versiering is ietwat onhandig aangebracht en bestaat uit geometrische figuren. De initialen 'P' en 'G' komen voor op het oor en op het deksel. Ook een niet geïdentificeerd wapenschild versiert het deksel.

Faïence, veelkleurig, hoogte 28,4 cm (met deksel), diameter 16 cm. Herkomst uit schenking 1921.

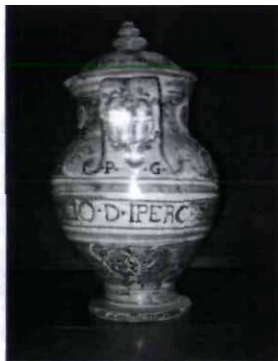

fig.3a en 3b

OLIO. D. IPERC°. SEP. = Olio di iperco septimano (It.) = Sint-Janskruidolie van een week oud.

Olio = Italiaans voor olie.

Iperc. = Hypericum = Sint-Janskruid = sedatief, tegen depressies en maagzweer. Septimano = gedurende een week. Volgens de Codex Français 1850 wordt de olie verkregen door de bloemen te laten trekken in olijfolie op een gesloten warm waterbad of gedurende weken koud te laten macereren in goed gesloten vaten bij matige warmte. De olie en zalf zijn ontstekingswerend.

De olie kleurt mooi rood wanneer ze gedurende minstens een week aan het zonlicht is blootgesteld. Waarschijnlijk bedoelt men deze kwaliteit van rode Sint-Janskruidolie.

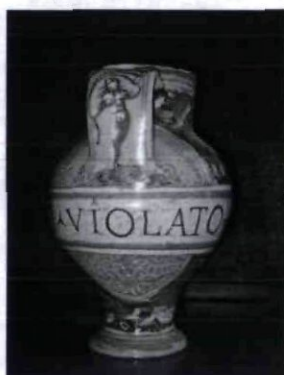
56* Strooppot, Castel Durante, midden zestiende eeuw. (fig. 4a en 4b)

Het bolvormig lichaam verjongt naar onder toe en staat op een licht geprofileerde voet. De korte brede hals heeft een lichtjes uitstaande rand. Een breed afgeplat oor is verticaal aangebracht en de cilindervormige tuit vertrekt van op de schouder van de pot. De polychrome versiering bestaat uit geometrische figuren en bloemen.

Op het oor prijkt een vrouwelijk naaktfiguurtje.

Faïence, veelkleurig, hoogte 22,5 cm, diameter 15,5 cm.

Herkomst uit schenking 1921

OVIOLATO = Olio Violato (It.)

volgens Dorvault "L'Officine" (1850): huile de violettes = verdampt, met ether geëxtraheerd irispoeder, nadien gemengd met amandelolie en gefilterd.

Olie gebruikt bij gezwellen.

fig.5a en 5b

62* Albarello, Castelli (?), tweede helft achttiende eeuw. (fig. 5a en 5b)

De albarello of zalfpot vertoont de typisch cilindrische vorm die lichtjes holrond of naar binnen gebogen is. De korte hals is ingesnoerd en de basis van de pot versmalt. Aan één zijde is een veelkleurige tekening aangebracht die met verscheidene lijnen omkaderd is. Het tafereel speelt zich af in een landschappelijke omgeving met bergen en huizen en een vlucht vogels in de lucht. Op de voorgrond wordt een vrouw opgeschrikt. Op de voet staat de inscriptie, Faience, veelkleurig, hoogte 15,7 cm, diameter 13,5 cm. Herkomst uit schenking 1921.

GONS. PVPL. GASS. = Conserva pulpa cassiae (Lat.) = gelei van vruchtmos van cassia.

Conserva = sap met suiker; pulpa = pulp van vruchtvlees of vruchtmos; cassia = cassia fistula (pijpkassie)

Kinderlaxans (wegens de goede smaak).

63 en pag 59* Albarello, Castelli (?), tweede helft achttiende eeuw.

(fig. 6)

Albarello idem als pot 62. Een man met hoed, zittend aan een boom, wordt opgeschrikt door een zwerm bijen. Op de achtergrond bevindt zich een landschap met gebouwen en een bergketen. De afbeelding wijst waarschijnlijk op een opgelopen kwetsuur door het trappen in een doornstruik. De inscriptie staat op de voet.

Faience, veelkleurig, hoogte 15,8 cm, diameter 13,5 cm.

Herkomst uit schenking 1921.

FMPL: dE MINO ga de VIC. = Emplastrum de Minio gian de Vigo.

Een combinatie van twee benamingen :

1) Nicolas Lémery, Pharmacopée universelle 1764 : Emplastrum de Minio Vigonis : het pleister van minium (rood loodoxide). Dit is een uitdrogend middel en aangewezen tegen wonden.

2) Ricetteris van Firenze (1550): Unguento di gian de Vico. Vandaar de afkorting "ga" (Gian, Johannes, Jean) en "min" voor minio.

fig.6

Gian de Vigo (1460 1520) was de lijfarts van paus Julius II; Vico is een stad in Noord-Italië.

fig.7a en 7b

69 en pag. 21* Albarello, Faenza (?), 1585. (fig. 7a en 7b)

De zalfpot vertoont twee bolvormige verdikkingen waarvan de bovenste groter is. De standing en de bovenrand zijn licht naar buiten gebogen. Aan de voorzijde van de witte pot is een grote ovale band met veelkleurige versieringen aangebracht. Binnen deze band bemerkt men twee putti die een wapenschild ophouden met eronder een tekst. Achter aan de albarello staat de datum 1585 en een initiaal 'HP' onder een dubbel kruis.

Dit is het kardinaalskruis of patriarchaal kruis: dubbelkruis van een kardinaal, met ongelijke armen in klaverblad eindigend.(1) (2). Met de letters JP, waarschijnlijk een eigendomsteken, én het wapenschild kunnen we aannemen dat deze pot uit een kloosterapotheek afkomstig is.

Binnenin en aan de basis van de pot komt enkel loodglazuur voor.

Faïence, wit en veelkleurig, hoogte 19 cm, diameter 13,1 cm.

Herkomst uit collectie Arconati; schenking 1921.

DIAPRUNIS LeNiTiVi = DIAPRUNUS LENITIVUS

dia.... 17^e-eeuws, betekent : "gemaakt van..."

diaprunis = gemaakt van droge pruimen

lenitivus = een electuarium lenitivus heeft een licht purgatieve werking en wordt gemaakt door mengen van verpoederde kruiden of vruchten met een zoetstof (als honing)

70* Albarello, Faenza (?), 1585. (fig. 8)

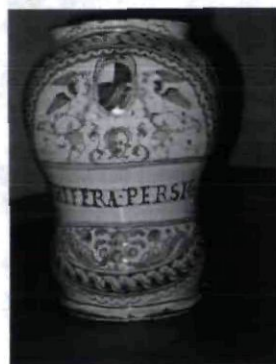
De zalfpot vertoont twee bolvormige verdikkingen waarvan de bovenste groter is. De bovenrand en de basis zijn licht naar buiten gebogen. Een grote ovale band met veelkleurige versiering is aan de voorzijde van de witte pot aangebracht. Hierin houden twee putti een wapenschild vast. Eronder staat de tekst. Aan de achterzijde wordt de datum 1585 vermeld en de initiaal 'HP' onder een dubbel kruis. (Zie idem als pot 69). De onderkant en de binnenzijde van de zalfpot zijn met loodglazuur afgedekt.

Faïence, wit en veelkleurig, hoogte 18,3 cm, diameter 12,9 cm.

Herkomst uit collectie Arconati; schenking 1921

TRIFERA PERSICA = tryphera persica = electuarium (zoete honigdikke pasta) van sennabladd, agar, rabarber, warkruid e.a. = licht laxerend, antidepressief, en tegen geelzucht.

fig.8

82* Albarello, Toscane, eerste kwart zeventiende eeuw. (fig. 9a en 9b)

De kleine cilindrische zalfpot met halfrond middendeel, heeft een bolronde basis en een kleine holronde hals. Met overwegend gele tinten bestaat de beschildering uit arabesken en grotesken. Op de basis komt een spreukband met inscriptie. Aan de ene zijde komt het wapenschild van de Medici-Habsburgers voor en aan de andere zijde de buste van een man waarrond een lauwerkrans. Zou het hier misschien om Cosimo II kunnen gaan, de vorst uit het geslacht der Medici, die in 1608 huwde met Magdalena uit het Habsburgse huis?

Faience, veelkleurig, hoogte 13,5 cm, diameter 9 cm.

Herkomst uit collectie Arconati; schenking 1921.

VNG TO ROSINO = unguento rosino (It.) = rozenzalf: verzachtend tegen huidirritaties

fig.9a en 9b

83* Oliekan of strooppot, Toscane of Urbino, laatste kwart zestien-

de, eerste kwart zeventiende eeuw. (fig. 10)

Deze zwaar beschadigde pot (in de catalogus beschreven als vaas) staat niet tentoont gesteld en heeft alle kenmerken van een stroop- of oliekan, waarvan de beide oren en de tuit zijn afgebroken.

Het lichaam is bolvormig en verjongt naar onder toe. De pot heeft een uitstaande basis en kleine ingeregen hals. Er is een veelkleurige versiering en wapenschild dat naar de familie Strozzi verwijst. Geen cartouche.

Faience, veelkleurig, hoogte 39,3 cm, diameter 29,8 cm.

Herkomst uit schenking 1921.

fig.10

86* Albarello, Firenze, fabriek Cantagalli, laatste kwart negentiende eeuw. (fig. 11)

Het cilindervormig vaasje wordt ook zalfpot geheten en heeft twee bolronde verdikkingen, een kleine ingeregen hals en een licht uitstaande voet. Op de witte achtergrond komen er blauwe en mangaanpaarse versieringen voor bestaande uit fijn rankwerk en het eikenbladmotief. Zowel de kleur als de motieven verwijzen naar vijftiende-eeuwse keramiek uit Firenze. Zonder cartouche.

Faience, wit, blauw en mangaanpaars.

Hoogte 12,8 cm, diameter 10 cm.

Onderaan inktstempel 'Firenze Ita'.

Herkomst uit collectie Charle Albert (3); schenking 1921.

fig.11

fig.12

87* Albarello, Firenze, fabriek Cantagalli, laatste kwart negentiende eeuw. (fig. 12)

Het vaasje heeft twee bolronde verdikkingen, een kleine ingeregen hals en een licht uitstaande voet. In zes verticale vakken komt het eikenbladmotief voor. Dit motief en de blauwe en mangaanpaarse kleuren verwijzen naar de vijftiende-eeuwse keramiek uit Firenze.

Geen cartouche.

Faïence, wit, blauw, mangaanpaars; hoogte 12,9 cm, diameter 9,8 cm.

Onderaan inktstempel 'Firenze Italy'.

Herkomst uit collectie Charle Albert (3); schenking 1921.

Ik kan een bezoek aan het Kasteel van Gaasbeek warm aanbevelen, hetgeen U de gelegenheid geeft om zelf de verborgen schatten te ontdekken.

Samenvatting

De mooie verzameling faïence in het kasteel van Gaasbeek (bij Brussel) bevat een twaalfstal merkwaardige Italiaanse apothekerspotten uit de 16e eeuw. Wegens een onvolledige en oppervlakkige beschrijving in de gids "Keramiek Kasteel van Gaasbeek" en om deze juweeltjes uit de duistere onbekendheid te halen, heb ik getracht verbeteringen aan te brengen waar het nodig bleek, de beschrijving te vervolledigen en de cartouches te ontcijferen.

Résumé

La belle collection de faïence au château de Gaasbeek (près de Bruxelles) nous offre une douzaine de pots de pharmacie. Inconnus, ils sont exposés discrètement sur les meubles des différentes salles ou se trouvent cachés dans un coin sombre.

Décrits incomplètement et superficiel dans le guide « Céramique Château de Gaasbeek », j'ai pris l'initiative d'étudier ces bijoux, de corriger où il me semblait nécessaire, d'ajouter de nouvelles données et de déchiffrer les cartouches.

***foto's:** Guy Gilijs, Haasrode

- (1) Verschueren Modern Woordenboek
- (2) Boticas monásticas, cartujanas y conventuales en Espana (José de Vicente González, 2002)
- (3) Architect die de restauratie van het Kasteel van Gaasbeek aanvatte. (Stierf in 1889)

Apotheker Guy Gilijs
Milsestraat 33 B- 3053 Haasrode

DE HERENTALSE VIJZELGIETER FRANS CLAES

Lezing tijdens het congres van de Kring in Bastogne
op 20 en 21 oktober 2001.

Apr. Cyriel Desmidt

Onze zoektocht naar het farmaceutisch verleden in de Kempen, waarover we U acht jaar geleden onderhouden hebben in Corsendonk, Oud-Turnhout (B), liet ons toe het rijke patrimonium van Herentals te verkennen.

Toen onze collega Dirk Wittop Koning in 1953 zijn boek "Nederlandse Vijzels" publiceerde, was zowel in de Noordelijke als in de Zuidelijke Nederlanden pas volop onderzoek gestart naar het leven in de provinciale centra en de landelijke gebieden tijdens de voorbije eeuwen.

In zijn opsomming van de Zuidelijke Nederlanden plaatst hij Frans Claes onder Antwerpen.

We citeren:

"Deze vijzelgieter, waarvan in het voormalig museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen een drietal vijzels aanwezig was, hoort waarschijnlijk in Antwerpen thuis.

1.FRANS CLAES ME FECIT ANNO 1587.

2.FRANCHOYS CLAES GHOOT MY ANNO MDCV.

3.FRANS CLAES GHOOT MY VOOR MATYS BOCKEL EN YKEN SYN HUIJSVROU 1610.

Versierd met kleine medaillons met koppen."

In de uitgave 1989 van "Nederlandse vijzels" vervangt hij "Antwerpen" door "Herentals".

Leo Vandewiele geeft de twijfel aan in zijn "Geschiedenis van de Farmacie in België (1981)," p.148:

"Van deze Antwerpse vijzelgieters zijn volgens Wittop Koning (376) bekend: Frans Claes (1587, 1605, 1610). (Volgens anderen is hij van Herentals)."

Wat is er intussen gebeurd ?

In het middeleeuwse leven speelden klokken een belangrijke rol, niet alleen in het kerkelijk leven maar ook in het leven van de gilden. Klokken in de torens waren eigendom van de kerk of van de gemeentebesturen.

Deze moesten dus (opnieuw) gegoten en aangekocht worden. Zo moesten er vergoedingen uitbetaald worden aan ambachtslui, wiens namen we dan terugvinden in allerlei boeken: cijnsboek, kerkrekeningen, kerkarchieven, enz..

Het onderzoek naar deze ambachtslui is voornamelijk gedaan geweest door:

R.Verstreyden: Enige aantekeningen over de Geschiedenis van Herentals, deel I, Herentals, 1925, blz.224,

J.R. Verellen: Klokken een Klokengieters te Herentals (Taxandria, Nieuwe reeks, XXIV), 1952, blz.3-27

T.J.Gerits: Onbekende werken van de Herentalse Klokkengieter Frans Claes, (Taxandria, Nieuwe reeks XXXIX), 1967, blz 165-168 .
Idem: De Herentalse Klokkengieter Frans Claes werkte voor de kerk van Rotselaar (Taxandria, Nieuwe Reeks, XLIV-XLVI), 1972-1974, blz. 81-85.

Uit dit onderzoek vernemen we over Frans Claes het volgende:
Hij moet geboren zijn rond 1550 als een natuurlijke zoon van de priester Peter Claes of Claus, alias Gruenstrate, die minstens van 1562 tot 1572 te Herentals woonachtig was. E.H.Peter Claes was de bezitter van een kapelanie van St-Niklaas in de Waldetrudiskerk aldaar. In 1572 stelde deze geestelijke, die zich naar de St-Niklaaskapelanie ook 'Petrus Nicolaij presbiter' noemde, in naam van zijn zoon Frans Claes een verklaring op met betrekking tot de klok die laatstgenoemde voor de kerk van Vorselaar gegoten had. Hij moet dus vanaf 1572 te Herentals werkzaam zijn geweest. Dit wordt ook bevestigd door Adr. Heylen, (†1802), die schrijft in zijn Kronijken van Herentals: *"1575 bloeide hier de klokgieter Frans Claesen"* en P.J.Deckers (†1862); - *"In 1576 woonde er een vermaarde klokgieter te Herentals, die een klok maakte voor de kerk van Balen"*. Beide laatste getuigenissen kunnen steunen op de overlevering.

Met betrekking tot zijn zoon is er sprake in 1606, die hem toen behulpzaam was bij het ambacht en hem zo mogelijk heeft opgevolgd. In 1613 was de vader de gezworene van het ambacht der smeden. Beiden hebben voor verschillende Kempische gemeenten klokken gegoten of hersteld: Balen, Grobbendonk, Herentals, Oostham, Rotselaar, Sint-Piters-Lille en Vorselaar. Van 16 klokken is dit met zekerheid uit archiefstukken geweten.

Op 21 juli 1626 werd er in de Sint-Waldetrudiskerk een lijkdienst gecelebreerd voor een Frans Claes en één van zijn dochters, die spijtig genoeg niet met name genoemd wordt.

Het feit dat de vader samen met zijn dochter begraven werd, wekt het vermoeden dat zij beiden stierven als slachtoffers van een pestepidemie die toen in Herentals woedde.

Het is J-M.Goris, de huidige stadsarchivaris van Herentals, die de aandacht gevestigd heeft op het onderscheid tussen vader en zoon: Frans Claes I en Frans Claes II (H.H.H.V. blz. 208).

We weten reeds dat de zoon in 1606 samenwerkte met zijn vader. Enkele maanden later, op 6 augustus 1606, trad de jonge Fransoes in het huwelijk met Heyewich (Heijlken) van de Wouwer (° Herentals,

19 april 1587). Vader Frans I en Jan Bossaerts waren getuigen van deze echtverbintenis. Uit het huwelijk werden tussen 4 april 1607 en 8 augustus 1624 niet minder dan 9 kinderen geboren. Het oudste kind werd eveneens Fransoes gedoopt. Frans Claes I was in 1609 als peter aanwezig bij de doop van Magdalena Claes, het tweede kind van Frans Claes II.

Nu stelt zich de vraag: wie is er overleden in 1626, vader of zoon? Tijdens de eerste helft van de 17de eeuw is er te Herentals geen andere Frans Claes overleden. Eén van beide moet dus buiten Herentals overleden zijn. Omwille van de volgende redenen zijn wij overtuigd dat het zijn zoon was: zijn vrouw toen 39 jaar heeft aan geen kinderen meer het leven geschonken, alhoewel dit toen nog regelmatig gebeurde. Het was immers de tijd, dat men nog geen geboortebeperving kende. Ook kent men geen klokken of vijzels die na 1626 gegoten zijn (zie verder); Frans Claes zou toen reeds ongeveer tachtig jaar geweest zijn, wat zeer oud was voor die tijd.

Aan verschillende klokken die gegoten zijn na 1606 moet de zoon medegewerkt hebben of zelf gegoten hebben:

10. 'Sinte Woutruyt', grote kerkklok voor de Ste-Waldetrudiskerk te Herentals (1606).
11. Kleine Klok voor de Ste-Waldetrudiskerk te Herentals (1607).
12. Middenklok voor de St-Pieterskerk te Rotselaar (1617)
13. Klok voor de kerk van Grobbendonk (1619).
14. Kleine klok voor de St-Pieterskerk te Rotselaar (1619)
15. Grote Klok voor de kerk van Oostham (1622), gegoten in opdracht van de abdij van Averbode. Dit laatste wijst er ook op dat het de zoon zou zijn die overleden is in 1626.

VIJZELS.

Vijzels en ook belletjes werden gegoten met de overschot van de klokkenspijs die werd gebruikt bij het gieten van klokken en geschut. Men kan zich de vraag stellen of het niet interessant zou zijn de data vermeld op vijzels te vergelijken met de gegevens vermeld in de archiefstukken aangaande het gieten van klokken. Bij vergelijkend metallurgisch onderzoek zou ook de samenstelling van het brons bovenstaande gegevens kunnen bevestigen. Het is wel een feit dat de oudste vijzels van Frans Claes een andere kleur vertonen: ze zijn lichter van kleur. Deze geelkoperen vijzels waren producten van de geelgieter (messing).

Anderzijds bedekt brons zich aan de lucht met een dun laagje

basisch kopercarbonaat, dat zo een warm bijna een zwarte, donkergroene of iets lichtere patina aan de vijzel geeft (D.Wittop Koning, Ned.Vijzels, 1953, blz.).

Het is terug de Herentalse stadsarchivaris, J-M.Goris (H.J.H.V, blz. 206), die de link gelegd heeft tussen de Herentalse klokkengieter(s) en de vijzels die vermeld werden in de verzameling van het 'Musée de Gulden Spoor'. Daar er in Antwerpen of meer in 't algemeen in de Zuidelijke Nederlanden in de archieven evenmin een andere Frans Claes bekend is die klokken en vijzels gegoten heeft, moet de maker van de vijzels, vermeld op de negen beschreven vijzels wel degelijk Frans Claes van Herentals zijn.

Misschien zijn er nog documenten te vinden van Frans Claes, naamgenoot van onze klokkengieter en stichter van het "Musée de Gulden Spoor", waarin vermeld staat welke de oorsprong is van de vijzels die in zijn verzameling waren.

Het feit dat de recentste datum op de vijzels 1610 is, wijst er op dat ze meestal door de vader samen met de zoon gegoten zijn, immers, zoals reeds vermeld was hij zeker in leven tot 1609.

Van de negen beschreven vijzels zijn er ons op dit ogenblik zes bekend en gelokaliseerd.

We identificeren ze aan de hand van de tekst, die er op staat.

Fig. 1

Fig. 1.

Eigendom van het OCMW-Herentals, bevindt zich in het museum van het Begijnhof in Herentals.

Huwelijksvijzel met cilindrische romp; bredere, platte geprofileerde voet; bovenaan verbredend en geprofileerd. Auteursopschrift bovenaan: FRANCOIS CLAES GHOOT MY ANNO MDCV; eigendomsopschrift onderaan: WILLEMLANEN I.S. MARIVAN RIMEN.

Brons, h: 11 cm, diameter boven: 14 cm, onder 10 cm; gedateerd 1605; (ingegrift).

Bibl.: H.J.H. V, J-M.Goris 1990, p 213, nr. 5.

Fig. 2

Fig.2.

Eigendom van de gemeente Herentals, bevindt zich in het Stadsarchief, Augustijnenlaan 1, 2200-Herentals.

Bronzen vijzel (1598). Inscriptie op de kraag: 'FRANS CLAES GHOOT MY VOOR JAN VAN PELT 1598'. De inscriptie wordt gevolgd door een bloemmotief. De wand is geprofileerd met een middenfries van arabesken.

h.: 11 cm; beschadigd aan de bovenrand.

Eerst in het "Musée Gulden Spoor" tot 1933, daarna in de verzameling Oscar Van Schoor; tijdens een veiling in de

verkoopzaal Van Herck op 12/12/1990 verworven door het stadsbestuur van Herentals.

In het 'Gedenkboek Frans Claes' is er van deze vijzel geen sprake, wel in de veilingcatalogus van het "musée Frans Claes" bij Salle Gruter op 27/11-1/12 en 11-15/12 1933.

Cfr. J.-M. Goris, H.J. HV 1990 blz. 213. nr. 4.

Fig. 3.

In privé bezit.

Bronzen huwelijksvijzel (ook 1598) met cilindrische romp; bredere platte, geprofileerde voet; bovenaan verbredend en geprofileerd, mooie patina.

Geen auteursopschrift bovenaan, wel volgende tekst: IAN AERTS MAYKEN GOOSENS SYN HOUSVROV 1598, gevolgd door een médaillon waarin naast een klokje *aan de linkerzijde de letter F en rechts C (Frans Claes)* voorkomt.

Brons; h.: 12,5 cm; diameter boven: 17,5 cm en onderaan 12,3 cm.

De middenfries bevat vijf médaillons met koppen en grotesken. Verkocht in Zaal Van Herck, 26 november 1987.

Fig. 3

Fig. 4.

In privé bezit.

Bronzen huwelijksvijzel (1596) met cilindrische romp, bredere platte, geprofileerde voet, bovenaan verbredend en geprofileerd, mooie patina.

Tekst: VOOER IEHAN GHEERINCX EN MAGHERITA SYN HUYSVROV ANNO MDXCVI.

Letters kleiner dan op de vorige en volgende vijzel (1 cm). Het embleem (klokje met de letters F en C) bevindt zich in de fries met langs beide zijden een saterkop.

Brons; h.: 13 cm; diameter boven: 18 cm; diameter onderaan 12,2 cm.

Afkomstig uit de antiekhandel.

Fig. 4

Fig. 5.

In privé bezit.

Huwelijksvijzel (1602) met cilindrische romp, brede platte, geprofileerde voet, bovenaan verbredend en geprofileerd, mooi patina.

Fig. 5

Tekst: VOR JACUS RPOEST EN SYN HVYSVROV 160II.
De letters hebben dezelfde grootte als nr. 4; ook het embleem (FC), bevindt zich tussen 160II en VOR.

Fries met drie ramkoppen

Brons; h.: 12,4 cm; diameter boven 17,6 cm; diameter onderaan: 12,2 cm

Afkomstig uit de antiekhandel.

6.

Vijzel gegoten in geelkoper(1576).inscriptie op de kraag:'FRANS CLAES HEEFT MY GHEGOTEN INT IAER 1576', opschrift gescheiden door een akantblad. Op de wand bemerkt men een smalle middenfries met rolwerk cartouches, verlevendigd met een kruisschildje.

h.: 13 cm; diameter aan de basis: 9,3 cm; diameter bovenaan: 16,4 cm.

Verzameling:Museum Het Sterkshof, Deurne-Antwerpen (2001 in de reserve)

Bibl.:J-M.Goris,H.J.H.V blz.212

7. Niet bekend. In privé bezit.

Bronzen vijzel (1610). Auteursopschrift op de kraag: 'FRANS CLAES GHOOT MY VOOR MATYS BOEKEL EN YKEN SYN HUYSVROU 1610'

De fries is versierd met medaillons en grotesken.H.:13 cm.

Tot 1933 in de verzameling van het privé museum 'Frans Claes' te Antwerpen. Daarna in de verzamelingen respectievelijk Oscar Van Schoor, Graaf de la Faille, waaruit deze publiekelijk verkocht werd in de Verkoopszaal Van Herck,27 maart 1974.

Bibl.:J_M.Goris, H.J.H.V blz.213 nr. 7

8. Niet bekend.

In privé bezit.

Bronzen vijzel (1587) met inscriptie: 'FRANS CLAES ME FECIT ANNO 1587.'

Deze vijzel behoorde tot de verzameling van het voormalig Antwerps privé museum 'De Gulden Spoor'. Er is geen spoor meer van nadat hij openbaar verkocht is in 1933.

Bibl.: J.-M.Goris, H.J.H.V blz.212 nr.2.

9. Niet bekend.

In privé bezit.

Bronzen vijzel (1605) met inscriptie 'FRANCHOYS CLAES GHOOT MY ANNO MDCV'.

Ook deze vijzel behoorde toe aan de verzameling van het voormalige Antwerpse privé museum 'De Gulden Spoor'.

Bibl.: J_M. Goris, H.J.H. V blz. 212 nr. 6.

BELLETJES.

In het gedenkboek Frans Claes, uitgegeven bij De Sikkel 1932, blz. 214 worden nog drie bronzen tafelbelletjes beschreven die ook verkocht zijn in de openbare veiling van november -december 1933. De huidige eigenaars zijn ons dus niet bekend.

Zij hebben de volgende kenmerken:

1. FRANCHOES CLAES HEEFT MY GEGHOTEN 1608.

Krijgers te paard; dansende beer; kleine fries met gotisch loofwerk.

2. FRANS CLAES ME FECIT 1601. LOF GOT VANAL.

Medaillons en fries met ruiters en mythologische voorstellingen.

3. FRANS CLAES GHOOT MY 1591.

Fries voorstellende een beer, een paard, een krijger, een hert en een leeuw.

In het gedenkboek bevinden zich schetsen van deze belletjes.

Apr. C.Desmidt.

Fabiolalaan 26 - Vosselaar, 14 oktober 2001.

FRANS CLAES, FONDEUR DE MORTIERS A HERENTALS (B)

Dissertation lors du congrès du Cercle à Bastogne
les 20 et 21 octobre 2001

Pharmacien Cyriel Desmidt

Beaucoup de villes des Provinces Réunies avaient à la fin du 16ème siècle et la première moitié du 17ème siècle leur propre centre de production de mortiers en bronze. Dans les Pays-Bas Méridionaux c'est surtout à Malines, où la famille Van der Gheyn faisait de génération en génération des mortiers en bronze. Comme vous savez ces mortiers ne sont pas seulement employés dans la pharmacie, mais aussi dans la cuisine médiévale et même moderne.

Quand notre collègue Dirk Wittop Koning, décédé il y a quelques années, publiait son livre 'Nederlandse Vijzels' (Mortiers Néerlandais) en 1953, il fallait encore faire beaucoup de recherches. Dans son énumération des centres de production dans les Pays-Bas Méridionaux, il place le fondeur de mortiers Frans Claes, dont nous vous parlerons tout de suite, dans la ville d'Anvers.

Nous citons (en traduction): *»De ce fondeur de mortiers se trouvaient dans l'ancien musée privé « De Gulden Spoor » (l'Épéron d'or) à Anvers trois mortiers. Il a travaillé probablement à Anvers. «*

Ils portent les titres suivants :

1. FRANS CLAES ME FECIT ANNO 1587 (Frans Claes m'a fondu en 1587).
2. FRANCHOYS CLAES GHOOT MY ANNO MDCV (François Claes me fondait en 1605).
3. FRANS CLAES GHOOT MY VOOR MATYS BOCKEL EN YKEN SYN HUYSVROU 1610 (François Claes me fondait pour Matys Bockel et Yken, son épouse). C'est un mortier de mariage.

Tous les trois sont ornés avec des médaillons à tête.

Dans l'édition de 1989 de 'Nederlandse Vijzels' il remplace 'Anvers' par 'Herentals'. Herentals est une ville à trente-cinq km à l'est d'Anvers.

Qu'est-ce qu'il est passé entre-temps ?

C'est l'éminent historien de pharmacie, notre collègue Leo Vandewiele, décédé il y a un an, qui s'est à l'origine du doute dans son '*Geschiedenis van de Farmacie in België*', publié en 1981, il écrit '*Parmi les fondeurs de mortiers Anversois sont connus, comme précisait Wittop Koning, entre autres : Frans Claes avec des mortiers, qui datent de 1587, de 1605, de 1610.*

(Suivant d'autres il est originaire de Herentals.)' Fin de citation.

Leo Vandewiele a eu connaissance des recherches récentes, qui confirment son pressentiment.

Vous savez sans doute que les mortiers et les sonnettes de table en bronze sont fondus avec le surplus de la fonte de cloches pour carillons et pour églises. Dans la vie médiévale les cloches jouaient un rôle important et elles appartenaient aux églises ou à l'admini-

stration communale. Celles-ci devraient être (re)fondues ou achetées. Les dépenses pour l'achat sont mentionnées dans des livres divers, qui sont conservés dans les archives.

Malheureusement cela n'est pas le cas pour les mortiers et les sonnettes de table, qui étaient presque toujours vendus à des personnes privées.

Les recherches ont donné les résultats suivants :

Frans Claes est né en environ 1550 comme fils naturel du prêtre Peter Claes ou Claus, alias Gruenstrate, qui habitait certainement de 1562 à 1572 à Herentals. Il était le propriétaire d'un vicariat dans l'église Ste Watraud à Herentals. En 1572 il rédigeait une déclaration concernant une cloche que son fils a fondue pour l'église de Vorselaar, commune située dans les environs de Herentals. A partir de 1572 il travaillait donc à Herentals.

Dans les documents on parle d'un fils, qui s'appelle aussi Frans et qui aidait son père en 1606.

En 1613, le père était juré au métier des tondeurs. Les archives nous apprennent qu'ils ont fondu au moins seize cloches pour des églises en Campine, région dans le nord de la Belgique. Le 6 août 1606 le jeune Frans se mariait avec Heyewich(Heijken) Van Wouwer, née à Herentals le 19 avril 1587. Père Frans et Jan Bossaert étaient témoins au mariage. De ce mariage sont nés au moins 9 enfants entre 4 avril 1607 et 8 août 1624. L'enfant aîné, un garçon, est nommé aussi Frans. Le grand-père était présent comme parrain au baptême de Magdalena Claes, le deuxième enfant de Frans fils.

Le 21 juillet 1626 a eu lieu un service funéraire à l'église Ste Watraud pour Frans Claes et une de ses filles, décédée au même moment, probablement à cause de la peste qui sévit alors à Herentals. Maintenant se pose la question: qui est décédé, le père ou le fils ?

Pendant la première moitié du 17ème siècle il n'y a qu'un Frans qui est décédé à Herentals ; sans doute le fils et bien pour trois raisons :

- Sa femme, qui avait 39 ans au moment du décès n'a plus donné la vie à un enfant, bien que des familles étaient nombreuses autrefois.
- Dans les archives aucune cloche, fondue par Frans Claes est mentionnée après 1626.
- Aucun mortier est ultérieur à 1610.

L'attribution des mortiers et sonnettes de table à Frans Claes de Herentals repose sur le raisonnement suivant: parce que ni à Anvers ou plutôt ni dans les Pays-Bas Méridionaux on a retrouvé un autre Frans Claes, le fondeur dont le nom ou les insignes se trouvent sur les neuf mortiers est bien Frans Claes de Herentals, qui a fondu diverses cloches.

Le fait que la date la plus récente est 1610, indique qu'ils sont fondus

par le père, peut-être en collaboration avec le fils, parce que le père était encore en vie en 1609.

Comme déjà dit, les mortiers sont fondus avec le surplus de bronze de cloches ou d'artillerie.

On peut se poser la question si ce ne serait pas intéressant de comparer les dates, mentionnées sur les mortiers et les dates qui se trouvent dans les archives concernant la fonte des cloches.

Une analyse métallurgique pourrait confirmer les données trouvées dans les archives.

APERCU DES MORTIERS.

Des neuf mortiers décrits nous en connaissons six.

Fig. 1

Fig. 1.

Propriété de la CPTS-Herentals, se trouve dans le musée du Béguinage à Herentals. Mortier de mariage avec tronc cylindrique, base plus large, profil aplati ; évasé et profilé.

Inscription indiquant le nom du fondeur en haut :FRANCHOIS CLAES GHOOT MY ANNO MDCV (François Claes me fondait à l'année 1605). Inscription, indiquant le propriétaire en bas :WILLEM LANEN IS MARI VAN RIMEN (Willem Lanen (est marié) à Mari van Rimen).

Caractéristiques : bronze ; hauteur 11 cm ; diamètre en haut : 14 cm ; en bas :10 cm ;daté 1605; Bibl. :H.J.H V, J.M.Goris 1990, p213, nr.5

C'est probablement le deuxième mortier mentionné dans le livre de Dirk Wittop Koning, édition.1953.

Fig. 2

Fig. 2.

Propriété de la ville de Herentals et se trouve dans les archives de la ville, Augustijnenlaan 1, 2200-Herentals. Mortier en bronze (1598).

Inscription sur le col :'FRANS CLAES GHOOT MY VOER JAN VAN PELT 1598' . L'inscription est suivie par un motif de fleurs. Sur la paroi au milieu on voit une frise avec des arabesques.

h. : 11 cm ;

Endommagé au col.

Fig. 3

En propriété privée.

Mortier de mariage avec tronc cylindrique, base plus large ; tout en

haut évasé et profilé.

Inscription en haut indiquant seulement le propriétaire, pas le fondeur : IAN AERTS MAYKEN GOOSENS SYN HUYSVROV 1598 (Ian Aerts Mayken Goosens son épouse 1598), suivi d'un médaillon, dans lequel se trouvent à côté d'une clochette à gauche la lettre F et à droite la lettre C (Frans Claes).

Caractéristiques : bronze, hauteur 12,5 cm ; diamètre en haut : 17,5 cm, en bas : 12,3 cm.

La frise de milieu se compose de cinq médaillons avec têtes et grotesques.

Vendu dans la salle Van Herck le 24,25,26 novembre 1987.

Fig. 3

Fig. 4.

En propriété privée.

Mortier de mariage (1596) avec tronc cylindrique ; base plus large, profilé aplati ; tout en haut évasé et profilé, belle patine.

Texte : VOER IEHAN GHEERINCX EN MARGHARITA SYN HUYSVROU ANNO MDXCVI. Les lettres sont plus petites que sur le mortier précédent et suivant (1 cm).

L'emblème: clochette avec les lettres F et C se trouvant dans la frise avec à chaque côté une tête de satyre.

Caractéristiques : bronze ; h : 13cm ; diamètre en haut : 18 cm ; diamètre en bas : 12,2 cm.

Origine : commerce d'antiquités.

Fig. 4

Fig. 5.

En propriété privée.

Mortier de mariage (1602) avec tronc cylindrique ; base plus large, profilé aplati, tout en haut évasé et profilé, belle patine.

Texte : VOR JACOB PROEST EN SYN HUYSSVROV 160II; les lettres ont la même grandeur comme sur le mortier précédent ; aussi l'emblème(F C) se trouve entre 160II et VOR.

Frise avec trois têtes de béliers.

Caractéristiques : bronze ; h. 12,4 cm ; diamètre en haut 17,6 cm ; en bas : 12,2 cm

Origine : commerce d'antiquités.

Fig. 5

6. Localisation maintenant inconnue, autrefois dans la collection Musée Het Sterckshof, Deurne-Antwerpen
Mortier, fondu en laiton (1576) . Inscription sur le col : 'FRANS CLAES HEEFT MY GHEGOTEN INT IAER 1576', inscription séparée par une feuille d'acanthé. Sur le tronc se trouve une frise étroite avec des cartouches de rouleaux, ravivée d'un écusson en forme de croix.
Caractéristiques : h. : 13 cm ; diamètre en haut : 16,4 cm ; diamètre en bas : 9,3 cm.
Bibl. : J.-M. Goris, H.J.H. v, page 212 nr.1.

7. Localisation inconnue.
Mortier en bronze (1610). Inscription sur le col : 'FRANS CLAES GHOOT MY VOOR MATYS BOEKEL EN YKEN SYN HUYSVROUW 1610'.
La frise est ornée avec des médaillons et grotesques.
Il se trouvait jusqu'en 1933 dans la collection du musée privé 'Frans Claes' à Anvers. Ensuite dans les collections Oscar Van Schoor et le comte de la Faille, d'où il est vendu publiquement dans la salle de vente Van Herck le 27 mars 1974.
h. : 13 cm.
Bibl. : J.-M. Goris, H.J.H V, page.213 nr.7.

8. Localisation inconnue.
Mortier en bronze (1587) .Inscription:FRANS CLAES MET FECIT ANNO 1587.
Ce mortier faisait partie de la collection de l'ancien musée privé anversoïis 'De Gulden Spoor'
(éperon d'or). On n'en trouve aucune trace, après qu'il est vendu publiquement en 1933.
Bibl. : J.-M. Goris, H.J.H V p. 212 nr.2.

9. Localisation inconnue.
Mortier en bronze (1605) .Inscription : 'FRANCHOYS CLAES GHOOT MY ANNO MDCV'
Ce mortier appartenait aussi à la collection de l'ancien musée privé anversoïis
'De Gulden Spoor'.
Bibl.: J.-M. Goris, H.J.H v, p..212 nr.6

CLOCHETTES.

Dans le mémorial Frans Claes (le propriétaire du musée anversoïis dissous), édité chez De Sikkel 1932, p.214 on décrit encore trois

sonnettes de table en bronze (avec des esquisses), qui ont été vendues dans la vente publique de nov. déc. 1933. Les propriétaires actuels ne nous sont pas connus.

1. FRANCOES CLAES HEEFT MY GEGHOTEN 1608.

Guerriers sur cheval; ours dansant; petite frise avec verdure gothique.

2. FRANS CLAES ME FECIT 1601. LOF GOT VANAL.

Médallions et frise avec des cavaliers et des représentations mythologiques.

3. FRANS CLAES GHOOT MY 1591.

Frise avec un ours, cheval, guerrier, cerf et un lion.

Pharmacien Cyriel Desmidt
Fabiolalaan 26
B- 2350 Vosselaar

Boekbesprekingen-Compte rendu

LA PHARMACIE DU GHETTO DE CRACOVIE

Tadeusz Pankiewicz

1998 Actes Sud

ISBN 2-7427-1564-9

Apr. Romain Van Hautekerke

Per toeval trof ik dit boek aan op de *Foire du Livre* in Brussel uit het Pools vertaald door Elisabeth Destrée-Van Wilder.

Apotheker Tadeusz Pankiewicz (°1908) stamt uit een apothekersfamilie. Het is zijn vader die zijn kleine apotheek in Sambor verkoopt om zich in Krakau in 1908 te vestigen in de apotheek *In de Adelaar* (A l'aigle) op het Zgodyplein.

Pankiewicz studeert farmacie aan de universiteit van Krakau en volgt zijn vader op in de apotheek in 1930.

Moest hij niet om familiale redenen voor het apothekersberoep gekozen hebben, dan had hij zeker filologie of een kunstrichting gekozen. Dit blijkt niet alleen uit zijn schrijverstalent maar ook uit de veelvuldige en dichte contacten die hij heeft in de apotheek met intellectuelen en kunstenaars.

De apotheek wordt een ontmoetingsplaats van artiesten en acteurs niet alleen voor en tijdens de oorlog maar ook na de bevrijding. Uit gans Polen, maar vooral uit het verwoeste Krakau komt men naar zijn apotheek en wordt er over ballet, opera, operette en theater gediscuteerd. Onder het communistisch bewind worden de apotheken staatseigendom. Zo ook *In de Adelaar* in 1953.

Wegens zijn capaciteiten wordt Pankiewicz een grote apotheek aangeboden maar hij verkiest een kleine vestiging in een voorstad van Krakau.

Omwille van zijn inzet voor de Joden uit het getto wordt hij na de oorlog in Israël uitgenodigd door Ben Gourion waar hij onderscheiden wordt. In 1967 wordt de apotheek op het Zgodyplein gesloten.

Op 5 november 1993 overlijdt Pankiewicz in zijn geliefde Krakau.

Wat was de verdienste van Tadeusz Pankiewicz?

Het Zgodyplein waar de apotheek gevestigd was lag op de rand van het getto van Krakau.

Als Pools staatsburger (ariër, niet-jood) kon Pankiewicz ongestoord zijn apotheek uitbaten en had hij en zijn assistenten vrijgeleiden

Boekbesprekingen-Compte rendu

(Blauschein) om de apotheek te bereiken, dag en nacht. Inderdaad was de apotheek in de vroege jaren '40 de klok rond open, wat hij meer dan twee jaar heeft volgehouden.

Vanuit deze locatie en zijn positie van apotheker kon hij de evolutie volgen van de eerste grenzen die rond het getto werden getrokken tot de definitieve leegloop van deze stadswijk. Aanvankelijk telde het getto een 320 gebouwen met 1600 inwoners. In 1941 kondigen de eerste beperkingen zich aan: Poolse opschriften worden vervangen door Hebreeuwse, verbod op het dragen van een baard en krullen, opeisen van pels en bont en het blokkeren van rekeningen en kluizen.

De ontruiming van het getto gebeurt in drie fazen:

- omwille van "overbevolking" worden 1000 personen (ouderlingen en zwervers) met een treintransport vervoerd naar een landstreek enkele honderd kilometer noordelijk, waar ze zich moeten integreren in dorpen en gehuchten. Enkele dagen later zijn de meeste teruggekeerd naar het getto.

- In juni 1943 wordt de deportatie grondiger aangepakt: omsingeling door de *Sonderdienst* en vervoer naar Ukraine, waar men "land moest bewerken".
- De derde fase was de grondige, finale uitdrijving: geen bagage meenemen, huizen verzegelen, zonder respect voor ouderen of kinderen. 7000 Joden werden gedeporteerd en 600 bleven ter plaatse dood (het merendeel op het Zgodyplein, het verzamelpunt). T. Pankiewicz zag o.a. twee Joodse collega's opnemen met hun familie: Leon Salpeter en Immerglück.

De transporten gebeurden naar een kamp opgericht op een oud Joods kerkhof buiten de stad: Plaszow.

In 1942 wordt het uitgedunde getto nog ingekrompen en in december 1942 in twee delen gesplitst A en B, zodanig dat deel B volledig wordt afgesloten van de buitenwereld.

Een koerierdienst wordt door de Duitsers toegelaten om geneesmiddelen tot aan de prikkeldraad te brengen wat de nodige vergissingen en misbruiken meebracht.

Door de leegloop van de wijk, het gebrek aan betaalmiddelen en het verhinderen van vlot verkeer naar de apotheek moet deze in 1943 sluiten (slechts enkele uren per dag blijft ze geopend.)

Dat onze waarnemer op de eerste lijn van deze tragedie een apotheker is blijkt uit talloze details en opmerkingen. In de eerste

Boekbesprekingen-Compte rendu

fase van het getto, wanneer het leven nog min of meer normaal verloopt, geeft Pankiewicz heel wat details over de Joodse keuken, die hij ongetwijfeld ook zelf proefde: *ferfel* van worst, karper op Joodse wijze, *tsoulend*. Maar ook chartreuse, wodka en sliwowich ontbraken niet en menig souper in de apotheek liep uit tot diep in de nacht. Naar mate de situatie verergerde krijgen we meer details van wat er ook in de apotheek verbruikt werd.

Ethanol was een constante: de apotheek was zeker op het einde de enige plek waar men deze troost nog kon vinden/kopen: drinken om te vergeten. Maar ook valeriaan en bromiden waren erg in trek om de spanning te onderdrukken.

De wijze raad en geruststellende woorden van Pankiewicz hadden zeker ook een helende werking bij vele patiënten. Tijdens de hardhandige uitdrijving werden verbanden, kalmeermiddelen en pijnstillers vaak gratis verdeeld aan verplegers en dokters voor slachtoffers die een zekere dood tegemoet gingen.

Wanneer de toestand in het getto nog slechter werd beschrijft Pankiewicz ons enkele pathologies: depressies, zenuwuitputting, apathie en zelfmoord. Voor dit laatste kwam ook de apotheek gewild of niet gewild tussen beide: luminal en kaliumcyanide worden geciteerd. Zelfs aan kinderen werd luminal en codeïne gegeven ofwel om hen kalm te houden wanneer families zich verstopten voor de Gestapo ofwel als eutanacum, vooral in de eindfase van het getto.

In de strenge winter van 1943 werden veel bevroren ledematen verzorgd alsook scheurbuik en huidkwalen. Dikwijls werd er thee gedronken met ... een scheutje ethanol.

Tenslotte nog het verhaal van Bousko.

Luitenant Oswald Bousko was afkomstig uit Wenen en vice-commandant van de Duitse politie. Hij is het Hollywood-type van een Duitser: groot, blond, roepen en tieren en vergezeld van een scheperhond. Ondanks zijn ruw gedrag had Pankiewicz een zeker medeleven met die man: begonnen als fervente nazi keert hij zich even fervent tegen Hitler na de Anschluss van Oostenrijk. Uit schrik naar het Oostfront te worden gestuurd (1944) neemt hij *Propidon*. Dit is een stock-vaccin van verzwakte culturen strepto- en staphylococcon en pyocyaan bacillen. Wordt gebruikt om de weerstand op te wekken en IM of SC toegediend. Kon koorts verwekken. Wat te verwachten was gebeurde: hij krijgt koorts, hevige furonkels en wordt naar het ziekenhuis gebracht. Hij herstelt, slaagt er in te vluchten maar wordt later herkend en ten slotte

Boekbesprekingen-Compte rendu

gefusilleerd.

Na het lezen van dit boek moest ik onwillekeurig denken aan de oproep die gedaan werd op één van de congressen van de Kring: elke apotheker zou moeten een dagboek bijhouden. Op gans zijn carrière gebeuren er hoe dan ook feiten niet altijd zo spectaculair als bij collega Pankiewicz die voor de plaatselijke, nationale of farmaceutische geschiedenis waarde en betekenis kunnen hebben.

"Permanent registreren en de dingen scherp omschrijven.

Daar hou ik me op mijn leeftijd mee overeind.

*Het is de basis om gelukkig te zijn."*J. Geeraerts (73).

Apr. Romain Van Hautekerke
Markt 9, B-9140 Temse

Boekbesprekingen-Compte rendu

GESCHICHTE DER PHARMAZIE

2000 Jahre Pharmaziegeschichte in zwei Bänden

Deel 1: Von den Anfängen bis zum Ausgang des Mittelalters

Rudolf Schmitz, Frans-Josef Kuhlen

1998 864 blz. talrijke afbeeldingen

ISBN 3-7741-0706-8

€ 102,-

Deel 2: Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart

Christoph Friedrich, Wolf-Dieter Müller-Jahncke

2005 1250 blz. talrijke afbeeldingen

ISBN 3-7741-1027-1

€ 146,-

2 delen samen: € 228,-

GOVI-Verlag

Pharmazeutischer Verlag GmbH

Carl-Mannich-Strasse 26

D-65760 Eschborn

e-mail: service@govi.de

www.govi.de

Mededelingen - Communications

Op basis van zijn inzet en verdiensten voor de internationale vereniging voor de geschiedenis van de farmacie, werd ons bestuurslid Charles Libert, tijdens het 37ste Internationaal Congres van de Societas Internationalis Pharmaciae Historiae te Edinburgh in juni 2005, benoemd tot Vice-President van deze vereniging.

Sinds 1 augustus 2006 is collega Guy Gilijs aanvaard als lid van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie.

Het Bestuur van de Kring wenst beide leden van harte proficiat !

L'Assemblée Générale du Societas Internationalis Pharmaciae Historiae , a élu notre membre monsieur Charles Libert vice président, pendant son congrès international à Edinburgh du 22 au 25 juin 2005. Ceci pour ses qualités de modérateur, de rédacteur et ses motivations au sein de la Société Internationale.

L'Académie Internationale d'histoire de la pharmacie informe que notre membre Guy Gilijs est déclaré élu membre de l'Académie, avec effet au 1er août 2006.

Nos félicitations sincères aux deux membres !!

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

1. Bijdragen ter publicatie aangeboden dienen bij voorkeur op diskette, cd-rom of per e-mail. Elke tekst wordt voorzien van een korte titel.
2. Onder de titel komen de beginletters van de voornamen, gevolgd door de namen van de auteur(s). Verzocht wordt de bijdrage aan het eind te voorzien van een korte samenvatting in het Frans, Nederlands of Engels en opgave van naam en adres van de auteur.
3. Voetnoten worden doorlopend genummerd over het gehele artikel. De literatuuropgave wordt op de wijze van de Index Medicus' samengesteld en achteraan de tekst geplaatst als in onderstaande voorbeelden:
 - a. boeken: Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. tijdschriften: Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994; 1(3):26-32.
4. Voor goede reproducties wordt gevraagd foto's max. A4-formaat, zo mogelijk op mat papier; grafieken e.d. op wit papier met zwarte inkt of met inkt jet- of laserprinter geprint, te willen aanleveren. Ze dienen afzonderlijk genummerd te zijn en gaan vergezeld van onderschriften. Op de achterzijde van de illustratie wordt de naam van de auteur en de verkorte titel van de bijdrage aangegeven
5. De redactie behoudt zich het recht voor de kopij in te korten. De bijdragen mogen in dezelfde vorm elders zijn gepubliceerd.
6. Auteurs dragen de verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde foto's en reproducties

NOTES POUR LES AUTEURS

1. Les articles à publier seront de préférence sur disquette, cd-rom ou mail électronique. Chaque texte sera pourvu d'un titre court.
2. Sous le titre viendront les initiales des prénoms suivies du nom de l'auteur. Un résumé succinct en français, néerlandais ou anglais est souhaité en fin d'article ainsi que le nom de l'auteur et son adresse.
3. Les notes seront numérotées sur toute la longueur de l'article. Les éléments de bibliographie seront composés à la manière de l'Index Medicus et placés après le texte. Exemple :
 - a. livres : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. revues : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994; 1(3):26-32.
4. Pour obtenir de bonnes reproductions, il importe d'envoyer les photographies d'un largeur de max. format A4, si possible sur papier mat; les graphiques et dessins seront à l'encre noire sur papier blanc ou imprimés par encrage ou laser. Chaque illustration sera numérotée séparément et munie de légende Au dos de chacune sera indiqué le nom de l'auteur et le titre de l'article abrégé
5. La rédaction se réserve le droit de raccourcir les textes. Les articles pourront être publiés ailleurs sous la même forme.
6. Les auteurs portent la responsabilité des photographies et des reproductions.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan bij schriftelijke toestemming van de auteur(s) en volledige bronvermelding.

Toute réproduction totale ou partielle doit obligatoirement porter l'accord d'écrivain et la mention de la source.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE
Opgericht 18 april 1950 Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter - Président : GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode

Redactie - Rédaction

Tel. 0032(0)16 40 22 04 Fax 0032(0)16 40 21 80 e-mail: guy.gilias@skynet.be

Secretaris - Secrétaire: VERCRUYSSSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alsemberg

Tel/Fax 0032(0)2 380 78 44 e-mail: ghislain.vercruysse@tiscali.be

Penningmeester Trésorier: VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst

Tel/fax 0031(0)570 561 349 e-mail: hvdmeer@daxis.nl

Assessoren - Assesseurs:

BIERMAN Annette, Rotterdamse Rijksweg 138 A, NL-3042 AS Rotterdam

Tel: 0031(0)10 415 71 36 - e-mail: aibmail@euronet.nl

Prof.dr. DE BACKER Christian, Speureweg 21, B-9830 St.Martens-Latem

Tel. 0032(0)9 281 00 38

DE MUNCK Guy, Residentie De IJsfabriek, Kronenburgstraat 27 bus 322,
2000 Antwerpen

Tel. 0032(0)3 248 09 99 - e-mail: gdm@kava.be

LEUPE, Hugo, Holdestraat 2-bus3/1, B-8760 Meulebeke

Tel. 0032(0)51 72 67 11 Fax 0032(0)51 48 88 89 e-mail: leupe.hugo@skynet.be

LIBERT Charles, E217 - Résidence Planche Epinoy, Rue du Maréchal de Lattre de Tassigny,
F-59170 Croix

Tel 0033(0)32 83 38 770 e-mail : libert.charles@numericable.fr

VAN GELDER VERMEULEN Katia, De Sparren 3, NL-1251 SG Laren

Tel. 0031(0)35 531 76 61 - Fax: 0031(0)35 531 76 63 e-mail: kgelder@xs4all.nl

• Ereleden Membres d'Honneur :

Dr.L.J. VANDEWIELE (†), Destelbergen (1960) - Lic.P. JULIEN, Paris (1970) Prof. Dr. A. HEYNDRICKX, Gent (1975) Prof. G. SONNEDECKER, Madison (1975) Dr.D.A. WITTOPKONING (†), Amsterdam (1975) Prof. Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) E.L.AHLRICHS (†), Nieuwegein (1989) Prof.Dr. K. ZALAI, Budapest (1990) Prof. Dr. W.-D. MÜLLER-JAHNCKE, Heidelberg (1995) Prof. Dr.M. del Carmen FRANCES, Madrid (1995) Dr.F. LEDERMANN, Bern (1995) B. MATTELAER, Kortrijk (1996) Prof. Dr. H.A. BOSMAN-JELGERSMA, Oegstgeest (1998) Prof. Dr. Ch. DE BACKER, St.Martens-Latem (2000) J. VAN GELDER (†), Laren (2000)

Periodiek Bulletin Jaargang 55 , N° 111 2de semester 2006.

Uitgever: apr. Guy Gilias, Milsestraat 33 B-3053 Haasrode

ISSN 1370-7515

Contributie 30 €/jaar - année/13 €/nummer-numéro

Steunend lid/membre donateur: 50 €

Nederland: Giro 19.74.912

• IBAN: NL29PSTB0001974912

België: 330-0734122-80

• SWIFT: PSTBNL21